

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

25

BAHAR 2008

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), **hakemli** bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazının aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır. Makalelerin sonuna mutlaka Kaynakça eklenmelidir.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik unvan yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.
- Dergide yayınlanan tüm makalelere fakültemizin web sitesinden ulaşabilirsiniz.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Dr. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Dr. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Dr. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapanar
Prof. Dr. Orhan Çeker, Prof. Dr. Yusuf Işıcık,
Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. Tacettin Uzun, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Ahmet Yılmaz, Prof. Dr. Fevzi Güntüç,
Prof. Dr. Dilaver Gürer, Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. İsmail Taş,
Doç. Dr. Bayram Dalkılıç, Doç. Dr. Seyit Bahçivan,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr
http://www.ilahiyat.selcuk.edu.tr
ISSN: 1300 – 5057

baskı: sebat ofset matbaacılık 0 332 342 01 53

HADİS-AHLÂK İLİŞKİSİNİN LİTERATÜRDEKİ YANSIMALARI (Hadis Mecmualarının Ahlâk Bölemleri ve Müstakil Eserler Üzerine Bir İnceleme)

Giriş

Hadis-ahlâk ilişkisi hem teorik hem de pratik düzeyde etkili bir ilişkidir. Bir yönüyle inter disiplinler yani branşlar arası algılanmakta, diğere yönüyle *ilâhî bilgi-beşerî hayat* bağlantısını anlamlandırmaktadır. Dolayısıyla böyle bir ilişkinin, hadisin ahlâk ilmiyle irtibatı kadar, hayatla bağına da vurgu yaptığı söylenebilir.¹

Ahlâk ve hadisin birbirlerine karşı ilgisi, iki sahanın da bilimsel kimlik kazanmasından oldukça önceye dayanmaktadır. Bu ilişkinin tarihi; hadisin bir *peygamber söylemi*, ahlâkın da bir *insan tabiatı* olduğu düşünöldüğünde, tarihin erken dönemlerine dek geri götürülebilir karakterdedir. Zira bir peygamberin bir diğere insanla yan yana veya karşı karşıya bulunması ile bu yönde bir bilgi alışverişi başlamış olmaktadır. Tam bu noktada, prensip olarak peygamberliğin bütünlüğüne sık sık vurgu yapan ve önceki peygamberlerle arasındaki amaç birliğini her fırsatta belirten Allah Rasûlü'nün (sav) "*İnsanların peygamberlerden ilk duyduğu sözlerden birisi de şudur: Utanmadıktan sonra dilediğini yap*"² hadisi özel bir anlam ifade etmektedir.

Hadis literatürü, ahlâkî sorunların dinî değerler çerçevesinde çözümü için en önemli kaynaktır. Bu büyük iddia, ilk anda akla gelen ahlâkî davranış bozuklukları kadar, ahlâkî düşünce ve anlayış eksikliklerini de içine alır. Bireysel veya toplumsal çıkmazların, sarsıntıların, rahatsızlıkların farklı boyutlarına çareler sunan hadisler, önümüzde duran literatürün önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Gerek her hadisin mutlaka ahlâka dair bir boyutunun bulunduğuunun savunulması, gerekse -daha sınırlayıcı bir yaklaşımla- 'ahkâm hadisi' benzeri bir 'ahlâk hadisi' tanımı üzerinde çalışılması³ durumunda, şu gerçek değişmeyecektir: İlk vahiyden itibaren ahlâk vurgusu nebevî mesajla nasıl bütünlüşmüşse, ilk hadis sahifelerinden itibaren de ahlâkla ilgili rivâyetler bu ilmin edebiyatında kendisine ciddi yer edinmiştir.

Ahmed ÜRKMEZ

Dr., Bozkır Söğüt İlköğretim Okulu
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni

¹ Bu makale, *Ahlâk Hadislerinin Düşünce ve Davranış Eğitimindeki Yeri ve Rivâyet Değeri*, (SÜSBE, Konya, 2007) başlıklı doktora tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

² Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh (el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Ümûri Rasûlillâh sallâllâhü aleyhi vesellem ve Sünenih ve Eyyâmih)*, thk. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut 1995, *Edeb*, 78 (5769); Ebû Dâvud, Süleyman ibnü'l-Eş'as es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, t.k. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, İstanbul trs., *Edeb*, 7 (4797); İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1994, *Zühd*, 17 (4183).

³ Ahlâk hadisi kavramı hakkında bkz: Ürkmez, *Ahlâk Hadislerinin Düşünce ve Davranış Eğitimindeki Yeri ve Rivâyet Değeri*, s. 1-7.

Hadis mecmualarının ahlâkla doğrudan bağlantılı başlıca altı bölümünden bahsedilebilir. Bunlar *Birr ve Sıla*, *Edeb*, *Fedâil*, *İsti'zân*, *Rikâk* ve *Zühd* bölümleridir. Bu makalede, öncelikle söz konusu bölümler, muhteva bakımından değerlendirilecektir. Değerlendirme esnasında *Kütüb-i Sitte*'yi oluşturan altı esere (*Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i Tirmizî*, *Sünen-i Nesâî*) ek olarak *Muvatta'* ve *Sünen-i Dârimî* de mercek altına alınacaktır.

Ardından ahlâk hadislerini derleyen müstakil eserler üzerinde durulacak ve sırasıyla *Edeb*, *Mekârim*, *Fedâil* ve *Zühd* kitapları ile ilgili araştırma sonuçları sunulacaktır. Her dört telif sahasına ait çok sayıda eser mevcut olmakla birlikte, bu eserlerin tamamının sayımı ve dökümünden ziyade, en belirgin iki veya üç örnek üzerinde inceleme yapılması tercih edilmiştir. Böylelikle erken döneme ait eserlerin, gerek metot gerekse muhteva bakımından değerlendirilmesi ile literatürün gelişimine nasıl öncülük ettikleri netleşmiş olacaktır.

I. Hadis Mecmualarının Ahlâkla İlgili Bölümleri

Çalışma kapsamında incelenen, *Kütüb-i Sitte*, *Muvatta'* ve *Sünen-i Dârimî*'den oluşan sekiz hadis mecmuasının doğrudan ahlâkla ilgili bölümleri şunlardır:

A. *Birr ve Sıla* (البر والصلة)

İslâm ahlâkını bir anlamda özetleyen *birr* ve *sıla* kelimeleri, hadislerin konularına göre tasnifi sırasında bölüm adı olarak bir arada kullanılmıştır. İncelemeye alınan sekiz temel eser içinde, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Tirmizî*'de konuya dair birer kitâb adı bulunmaktadır. Bu iki bölümün muhtevasını değerlendirmeye geçmeden önce, *birr* ve *sıla* kelimelerinin ifade ettikleri mânâlara kısaca değinmek uygun olacaktır.

Birr kelimesi, sözlükte *iyilik* merkezli bir anlam çerçevesine sahiptir. *İyilik yapmak*, *ihsanda bulunmak*, *iyi davranmak* gibi anlamlar içerir.⁴ Fakat sözcüğün dinî alandaki kullanımlarına bakıldığında, teorik ahlâkın terimleriyle ifade edilecek olursa, *iyi* değerini karşıladığı ve hatta *mutlak iyi* mefhumunu temsil etmeye bile aday olduğu söylenebilir.

Kurân-ı Kerîm, *birr* sözcüğünü ve aynı kökten gelen diğer bazı tekil veya çoğul kelimeleri içermektedir. Sarfta (بِرٌّ) şeklinde çekilen 'iyilik yapmak' anlamındaki fiil kökünün 'iyilik yapan' manasındaki ism-i fâili *el-bârr* (الْبَارُّ) kelimesidir. Bu kelimenin çoğulu olan *el-berara* (الْبَرَّةُ) Abese sûresindeki bir âyette⁵ 'gökyüzünde *Mushafı taşıyan melekler*' için sıfat olarak kullanılmıştır. Yine *el-bârr* ile eşan-

⁴ Bkz. İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seadât el-Mübârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Âsâr*, thr/tlk. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I/116.

⁵ 80. Abese, 16.

lamli olan *el-berr* (البِرُّ) kelimesi de⁶ çoğulu olan *el-ebrâr* (الأَبْرَارُ) ile birlikte⁷ 'iyi kullar' anlamında birçok âyette geçmektedir.

"İnsanlardan iyiliği yapmalarını istiyorsunuz da kendinizi unutup musunuz?"⁸ ve "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe asla ulaşamazsınız"⁹ âyetlerinde iyilik anlamında kullanılan kelime *birr* kelimesidir. Her iki âyette de ulaşılması hedeflenen genel/mutlak bir iyilikten bahsedilmesi dikkat çekicidir. 'Birr ve takva da yardımlaşılması' yönünde mesajlar içeren âyetler¹⁰ için de aynı durum geçerlidir.

"İyilik, yüzünüzü doğu ve batı yönüne çevirmeniz değildir; iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanmaktır"¹¹ ve "İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir; iyilik, takva sahibi olmaktır"¹² gibi âyetlerde de yine iyilik manası *birr* ile ifade edilmiştir. Bu âyetlerde iyilik sözcüğü, câhiliye döneminde Araplar arasında mürüvvet sözcüğünün veya günümüzde halkımız arasında marifet sözcüğünün karşıladığı anlama benzer bir 'mutlak iyi' anlatımı içermektedir. Önde gelen müfessirlerin "İyilik, yüzünüzü doğuya ve batı yönüne çevirmeniz değildir"¹³ âyetinde yer alan *birr* kavramı üzerine yaptıkları "bütün iyilik çeşitlerini ifade eder" şeklindeki açıklamaları bu duruma delil oluşturmaktadır.¹⁴ Dolayısıyla *birr*, İslâm ahlâkının ideal iyiyi belirtmekte kullandığı önemli bir kavram olarak da nitelendirilebilir.

Sıla kelimesinin ise, *bağ*, *bağlantı*, *ilgi*¹⁵ gibi hemen hepsi *iletişim* özünde bulunan anlamları vardır. Kurân-ı Kerîm'in bazı âyetlerinde¹⁶ *bir şeye ulaşmak*, *bir şeyi elde etmek* manasında kullanıldığı görülmektedir. Ama asıl kullanım alanının insanlar ve özellikle de akrabalar arasındaki bağın geliştirilmesi olduğu bilinmektedir. '*Allah'ın sağlanmasını istediği bağlantıyı ve iletişimi*' sağlayanların övüldüğü,¹⁷ bu iletişimi kesip koparanların ise yerildiği¹⁸ âyetler, *sıla* kavramını konumuz açısından açıklayıcı mahiyettedir.

⁶ 52. Tûr, 28. Bu âyette Allah, cennete giren kulları dilinde 'Berr ve Rahîm' olarak anılmıştır.

⁷ 3. Âl-i İmrân, 193; 76. İnsân, 5; 82. İnfitâr, 13; 83. Mütaffifîn, 18, 22. Ayrıca İbn Ömer'in "Allah onlara *ebrâr* adını verdi; çünkü onlar babalara ve oğullara iyi davrandılar" sözü için bkz: Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Hâlid Abdurrahman el-'Akk, Beyrut 1996, s. 48.

⁸ 2. Bakara, 44.

⁹ 3. Âl-i İmrân, 92.

¹⁰ 5. Mâide, 2; 58. Mücadele, 9.

¹¹ 2. Bakara, 177.

¹² 2. Bakara, 189.

¹³ 2. Bakara, 177.

¹⁴ Mesela bkz: Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1967, II/238; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil ibn Kesîr el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1966, I/365.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, VI/167.

¹⁶ 6. En'âm, 136; 11. Hûd, 81.

¹⁷ 13. Ra'd, 21.

¹⁸ 2. Bakara, 27; 13. Ra'd, 25.

Birr ve sıla kavramlarının hadislerdeki durumu incelendiğinde, her ikisinin de daha ziyade muzâf olarak bir tamlama kapsamında kullanıldığı sonucuna varılmıştır. *Birr* sözcüğü *birru'l-vâlideyn* (anne ve babaya iyilik yapmak); *sıla* kelimesi ise *silatü'r-rahm* (akraba ilişkilerini koruma) ifadelerinin kısaltılmış hali görünümündedir. Dolayısıyla, anne ve baba başta olmak üzere bütün değer verilmesi gerekenlerin (bilhassa toplumda dışlanan veya küçümsenen çocuk, kadın, yetim, fakir gibi kişilerin) değerini bilmek, *birr* başlığının açılımında ana hareket noktası olmuştur.

Sıla hususunda ise, yakın akrabalarından başlayarak tüm müminlerle iyi ilişkiler içinde olmanın ve bu iletişimi bozabilecek bütününü unsurlardan arınmanın ana tema olduğu söylenebilir. Kıskançlık,¹⁹ gıybet,²⁰ yalan,²¹ lâf taşıma,²² kötü konuşma²³ gibi çirkin ahlâk ve davranış öğelerinin *birr* ve *sıla* bölümlerinde yer alması bundan kaynaklanmıştır.

Bu noktada, küslük meselesiyle ilgili hadislere *birr* ve *sıla* bölümlerinde ağırlıkla yer veriliyor olması dikkat çekicidir.²⁴ Zira küsmenin bireyler arasındaki iletişimi (sılayı) kökünden koparan bir yönü söz konusudur. Arayı iyice soğutan uzun süreli küslükleri engellemeye yönelik olarak Ebû Eyyûb el-Ensârî tarafından rivayet edilen “*Kardeşine üç geceden fazla küsmek Müslüman’a helâl olmaz.*” şeklindeki hadis,²⁵ hem Müslim (261/875) hem de Tirmizî’nin (279/892) *Birr* ve *Sıla* bölümlerinde mevcuttur.

İnsanlar arasındaki iletişimde engellerin giderilmesinin yanı sıra, mevcut sılanın (bağın) güçlendirilmesine yönelik unsurlar da bu bahislerde ele alınmıştır. Öfkeye hâkim olup²⁶ güler yüzlü davranmak,²⁷ kibirden uzak kalıp²⁸ çeşitli bağış ve fedakârlıklarda bulunmak,²⁹ yine her iki müellifin müşterek bâb başlıkları arasındadır.

Yeniden *birr* kavramına dönülecek olursa, anne ve babaya iyi davranmanın yanında, anne ve baba dostlarına yakınlık göstermenin de ortak konu olarak işlendiği hatırlatılabilir. Konuyla ilgili “*En iyi iyilik, kişinin baba dostuna yaptığı iyiliktir*”

¹⁹ İlgili bâblar için bkz: Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (261/875), es-*Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, *Birr*, 9, 11; Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevrâ (279/892), es-*Sünen*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, *Birr*, 24, 25.

²⁰ Bkz. Müslim, *Birr*, 20, 21; Tirmizî, *Birr*, 19, 23.

²¹ Bkz. Müslim, *Birr*, 27; Tirmizî, *Birr*, 46, 53.

²² Bkz. Müslim, *Birr*, 28; Tirmizî, *Birr*, 79.

²³ Bkz. Müslim, *Birr*, 18, 25; Tirmizî, *Birr*, 48, 51, 72.

²⁴ Bkz. Müslim, *Birr*, 7, 8; Tirmizî, *Birr*, 21, 26, 76.

²⁵ Muvatta', Mâlik b. Enes (179/795), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, 2. Baskı, Kâhire 1993, Husnül-Huluk, 4 (13); Buhârî, Edeb, 62 (6077); Müslim, *Birr*, 8 (2560); Ebû Dâvûd, Edeb, 55 (4910); Tirmizî, *Birr*, 20 (1932); Ebû Eyyûb el-Ensârî'den.

²⁶ Bkz. Müslim, *Birr*, 30, 31; Tirmizî, *Birr*, 73, 74.

²⁷ Bkz. Müslim, *Birr*, 43; Tirmizî, *Birr*, 45.

²⁸ Bkz. Müslim, *Birr*, 38; Tirmizî, *Birr*, 82.

²⁹ Bkz. Müslim, *Birr*, 42; Tirmizî, *Birr*, 34, 35, 37.

şeklindeki İbn Ömer hadisi,³⁰ *en iyi iyilik (eberra'l-birr)* tanımlamasını içermesi bakımından özel bir öneme sahiptir.

Bu arada, *birr* ve *sıla* bölümlerinin asıl orijinal yönü, sadece kime iyilik yapılacağını belirtmekle kalmayıp, iyi ahlâk uygulamalarını *hak* mefhumu çerçevesinde değerlendiriyor olmalarıdır.

Anne-baba hakkı,³¹ komşu hakkı,³² nasihat kavramı³³ gibi başlıklar, teorik ahlâk alanında yapılacak çalışmalar açısından belirleyici konumdadır. Çocuk eğitimi (edebü'l-veled),³⁴ olumlu davranış kalıpları (şanâ'iu'l-ma'rûf),³⁵ üstün ahlâkî özellikler (me'âli'l-ahlâk)³⁶ ve benzeri konu başlıklarının da eklenebileceği bu 'birr ve sila' birikimi, bir sonraki aşamada Mekârimü'l-ahlâk kitaplarının nüvesini oluşturacaktır.

Müslim'in müstakil bâb halinde yer verdiği, Tirmizî'nin ise ilginç bir biçimde Zühd bölümünde rivayet ettiği Newvâs b. Sem'ân hadisi, *birr* kavramının ve ziddi olan *ism* (suç/günah) sözcüğünün bizzat Rasûlullâh (sav) tarafından yapılan tanımlarını içermesi bakımından büyük değer taşımaktadır. Söz konusu hadiste sahâbî Newvâs b. Sem'ân şöyle demektedir:

Rasûlullâh (sav) ile birlikte Medine'de bir sene kaldım. Sırf soru sorabilmek için, hicret etmedim. Çünkü hicret ettikten sonra Rasûlullâh'a (sav) hiçbir şey soramıyorduk. Ona şunu sordum: İyi nedir, kötü nedir? Buyurdu ki: "İyi, güzel ahlâktır. Kötü, içini kurcalayan ve insanların görmesini istemediğin şeydir."³⁷

Bu hadis, ahlâkın en temel iki kavramı olan iyi ve kötüyü açık bir biçimde tanımlaması bakımından önem taşır. Zira ahlâkın felsefî boyutuna doğrudan ışık tutan ve sınırlamalar getiren rivayetlerin adedi neredeyse bir elin parmakları kadardır. Bu durum, İmrân b. Husayn'ın naklettiği ve yaratılışın başlangıcını anlatan

³⁰ Müslim, *Birr*, 4 (2552); Ebû Dâvûd, *Edeb*, 129 (5143); Tirmizî, *Birr*, 5 (1903); Abdullah b. Ömer'den.

³¹ Tirmizî, *Birr*, 8.

³² Tirmizî, *Birr*, 28.

³³ Tirmizî, *Birr*, 17.

³⁴ Tirmizî, *Birr*, 33.

³⁵ Tirmizî, *Birr*, 36.

³⁶ Tirmizî, *Birr*, 71.

³⁷ Müslim, *Birr*, 5 (2553); Tirmizî, *Zühd*, 52 (2389); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/850), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, tkd. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrût 1989, *Edeb*, 2 (25326); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (241/856), *el-Müsned*, thk. Şuayb Amavut ve diğerleri, Beyrut 2001, XXIX/179 (17631); Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, thk/thr. Fewâz Ahmed Zümerî, Hâlid es-Seb' el-Alemî, Beyrut 1987, Rikâk, 73 (2789-2790); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, (298, 305); İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965), *es-Sahîh (el-Ihsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, tertîb: el-Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârisî (739/1339), thk/thr/tlk: Şuayb Amavut, 3. Baskı, Beyrut 1997, II/123 (397); Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbü'rî (405/1015), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1995, II/17 (2172); Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed ibnül-Hüseyn b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut 1344, X/323.

“Allah vardı ve başka hiç bir şey yoktu”³⁸ şeklindeki hadisin, son derece veciz olmasına rağmen, kelâm ilmi açısından eşsiz bir değer taşımasına benzetilebilir.

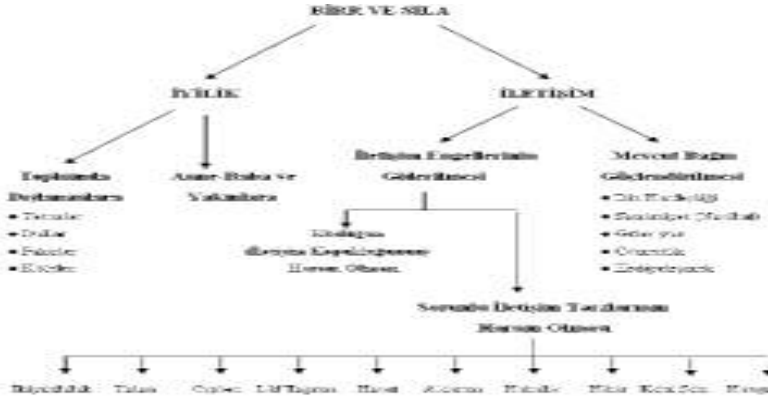
Müslim ve Tirmizî'nin *Birr ve Sıla* bölümlerine dair bilgiler tablo halinde şöyle sunulabilir:

Tablo I: *Birr ve Sıla* Bölümleriyle İlgili Temel Veriler³⁹

BÖLÜM	KAYNAK	KİTÂB ADI	HADİS SAYISI	BÂB SAYISI
BİRR ve SILA	MÜSLİM	Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb	166	51
	TİRMİZÎ	Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla	138	87
GENEL TOPLAM			304	138

Toplam 166 hadis içeren bölüme *Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb* adını veren Müslim, *Edeb* ve *İsti'zân* bölümlerine *Sahîh*'inde ayrıca yer vermediği için, normalde *Edeb* başlığı altında karşılaştığımız rivayetleri de buraya almıştır. Tirmizî'nin *Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla*'sında ise doğrudan *iyi ahlâk (husnü'l-huluk)* tabirini içeren rivayet sayısı Müslim'dekinden daha çoktur. Rivayetlerin sağlamlık derecesine bakıldığında, yani Tirmizî'deki mevkûf asıllı merfûlar ve zayıf olduğu bilinen râvîlerden gelen garîb hadisler dikkate alındığında, *Müslim Sahîhi* doğal olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, genel anlamda *Birr ve Sıla* bölümleri, ahlâkın iyi-kötü, güzel-çirkin gibi kavramlarının açıkça yer aldığı, çeşitli kesimlere (anne-baba, hizmetçi, komşu vb.) yapılacak muamelelerin *hak* mefhumu çerçevesinde ifade edildiği bölümlerdir. Bu bakımdan müstakil eserler bazında *Mekârim* kitaplarına yakın olan *Birr ve Sıla* bölümlerinin *teorik ahlâk* ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Tablo II: *Birr ve Sıla* Bölümlerinin Muhteva Tahlili

³⁸ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, I (3191), *Tevhîd*, 22 (7418); İbn Hibbân, XIV/10-11 (6142) *İmrân b. Husayn*'dan.

³⁹ İlgili eserlerin belirli bölümlerindeki toplam hadis sayılarını belirten bu tablo ve diğer benzerlerinde, mükerrem hadislerin de verilen toplam rakama dâhil olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır.

B. Edeb (الأدب)

Dilimizde 'ahlâk ve terbiye' anlamında yaygınlık kazanan edeb sözcüğü, eğitim ile yakından ilgili bir kavram olarak algılsa da, kök anlamı itibarıyla farklı boyutlara sahiptir. Mutarriżî (610/1214), (أ-د-ب) kökünden türetilen kelimelerin genel ve ortak anlamlarını iki sözcükle özetler: *Toplamak (el-cem')* ve *çağırarak (ed-dü'd)*.⁴⁰ Bu kökten türetilen *îdâb* mastarının temel anlamı 'yemeğe davet etmek' demektir⁴¹ ve meşhur Abdullah b. Mes'ûd hadisinde lâfzatullâh'a muzâf olarak geçen 'me'debe/me'dübe=davet sofrası' ifadesi de bu kökenden gelmektedir.⁴² *Te'dîb* ise 'yanlış davranışın karşılığında ceza uygulamak' anlamında olup, 'gerçek anlamda edebe yönlendirdiği için' böyle kullanılmıştır.⁴³

Zemaşerî (538/1144), *Esâsü'l-Belâğ'a*'da⁴⁴ (أ-د-ب) kökünün (أدبهم على) şeklinde bir kullanımından bahseder ve bu ifadenin "Bir konuya yönlendirmek üzere insanları bir araya getirdi" anlamına geldiğini söyler. Bu kullanım, edeb kelimesinin 'ortak hareket etmek/etmeyi teşvik etmek' mânâsını içerdiğini göstermesi bakımından önemlidir ve edeb kelimesinin sonraki dönemlerde kazandığı 'ortak değer, ilke' gibi anlamlarla büyük ölçüde ilişkilendirilebilir.

Edeb sözcüğünün 'bir işin temel prensipleri/meslek ahlâk' anlamındaki kullanımına da bu bölümde işaret edilmelidir. Sem'ânî (562/1167), *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ'nın* önsözünde 'mümlî ve müstemlî'nin ihtiyaç duyacakları yüksek ahlâk öğelerini bildirmek' için bu eseri kaleme aldığını bilhassa vurgular.⁴⁵ Böylece hadis yazma ve yazdırma işlemi/mesleği ile iyi davranış örneklerinden oluşan bir ahlâkî bütün açıkça yan yana gelmiş olmaktadır. Keza, 'dünyada ibadeti (kulluğu), âhirette saadeti (mutluluğu) gerçekleştirmenin yollarını' anlatmak da, Mâverdi'nin (450/1058) *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eserini takdim ederken öngördüğü amaçtır.⁴⁶

Hadis mecmualarının ahlâkî davranışlarla en yakından ilgili bölümlerinden birisi de *Kitâbü'l-Edeb* başlıklı bölümlerdir. Ancak, yukarıda verilen lügat bilgilerinden hareketle 'öğretilebilen ve öğrenilebilen tekil davranış kalıpları' olarak da adlandırılabilir olan edeb unsurları, sadece bu bölümler kapsamında toplanmış

⁴⁰ Mutarriżî, Ebü'l-Feth Nâsiruddîn (610/1214), *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr, Halep 1979, s. 32.

⁴¹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, 3. Baskı, Beyrut 1984, I/86.

⁴² Hadisin kelimenin köküyle ilgisi ve *me'debe* ifadesinin anlamları konusunda bkz. Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, I/144. Hadis âlimlerince senedi zayıf görülen (أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي) "Rabbim beni terbiye etti; terbiyemi en güzel şekilde yaptı" hadisi için ise bkz: Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 324; Okudan, Rifat, "Bir Hadisin Işığında Edeb Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam", s. 80-84.

⁴³ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, I/144. (أَدَّبَنِي تَأْدِيبِي إِذَا عَاقَبْتَهُ عَلَى إِسْمَاتِهِ. لِأَنَّهُ سَبَبٌ يَدْعُو إِلَى حَقِيقَةِ الْأَدَبِ.)

⁴⁴ Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *Esâsü'l-Belâğ'a*, thk. Mezîd Nuaym, Şevkî el-Me'amî, Beyrut 1998, s. 6.

⁴⁵ Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, Beyrut 1981, s. 1.

⁴⁶ Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, 2. Baskı, Beyrut 1995, s. 6.

değildir. Çünkü ahlâk hadisleri (ve bu arada ahlâkî davranış bilgileri) hadis mecmualarının geneline serpiştirilmiş durumdadır.

İncelenen sekiz kaynak içinde Buhârî (256/870), İbn Mâce (273/887), Ebû Dâvûd (275/889) ve Tirmizî'nin (279/892) eserlerinde *Kitâbü'l-Edeb* ismini taşıyan müstakil bölümler vardır. Bunlardan *Sünen-i Tirmizî*, hem *Birr* ve *Sıla*, hem *Edeb*, hem de *İsti'zân* konulu özel bölüm içermesi yönüyle ayrı bir konumdadır. Dolayısıyla, Tirmizî temel alınarak genel bir tasvir yapılacak olursa, Buhârî ve İbn Mâce'deki muhtevanın Tirmizî'nin *Edeb* bölümündeki verilerle ortaklık arz ettiği; ama bu iki kaynağın *Edeb* kitabının baş taraflarına *Birr* ve *Sıla* konularını eklemiş buldukları⁴⁷ söylenebilir.

Kütüb-i Sitte'nin en kapsamlı *Edeb* bölümü, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer almakta ve 181 bâbda toplam 503 hadis içermektedir. Bu geniş hacmin sebebi, Ebû Dâvûd'da ahlâkla ilgili başka bir özel bölümün bulunmamasıdır. Dolayısıyla, ahlâk, edeb, birr, sila, isti'zân ve benzeri meselelere dair bütün detaylar *Edeb* bahsinde aktarılmıştır. Ebû Dâvûd'un bir başka yönü, rüya, uyku ve özellikle de duâ konularına *Kitâbü'l-Edeb*'de büyük yer ayırmış olmasıdır.

Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin *Edeb* bölümleri mukayeseli olarak incelendiğinde, müşterek sayılabilecek bahislerin şunlar olduğu görülür:

- Oturma-kalkma âdâbı (İki kişinin arasına oturmamak, birisi için ayağa kalkmamak vb.)⁴⁸
- Oturuş şekilleri (Ayak ayak üstüne atmamak, yüzüstü uzanmamak vb.)⁴⁹
- Teşmît konusu (Hapşırmanın ve hapşırana esenlikler dilemenin şekli, önemi vb.)⁵⁰
- İsim verme konusu (Güzel isimler seçmek, çocuğa isim vermekte gecikmemek vb.)⁵¹
- Şiir bahisleri (Şiirin etkileyciliği, bazı olumsuz yönleri vb.)⁵²
- Bazı sözlü ifadelerin kullanımı (Günlük konuşmalarla ilgili bazı düzeltmeler)⁵³

Bu arada, insanlara hitap şekilleri, kadere sövmeme, köleye 'kulum' dememe ve benzeri noktaları ihtiva eden dil merkezli beş bâblık bir bölümün *Kitâbü'l-Elfâz mine'l-Edeb* ve *Ğayrihâ* başlığıyla *Sahîh-i Müslim*'de yer aldığına da dikkat çekilmelidir. Müslim'in *edeb* kelimesinin tekil halini değil de çoğulunu tercih ettiği *Kitâbü'l-Âdâb*'i ise toplam on bâbdan oluşmaktadır ve isim-künye koymak ve değiştirmek, eve izinle girmek ve izinsiz bakmamak ile sınırlıdır. Söz konusu

⁴⁷ Birr ve sila konuları: Buhârî, *Edeb*, 1-16; İbn Mâce, *Edeb*, 1-3. Farklı kesimlerin (komşu, misafir, yetim vb.) hakları: Buhârî, *Edeb*, 17-32; İbn Mâce, *Edeb*, 4-6.

⁴⁸ İlgili bâblar için bkz: İbn Mâce, *Edeb*, 21-22; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 29-33; Tirmizî, *Edeb*, 9-13.

⁴⁹ İbn Mâce, *Edeb*, 26-27; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 24-28; Tirmizî, *Edeb*, 19-24.

⁵⁰ Buhârî, *Edeb*, 123-128; İbn Mâce, *Edeb*, 20; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 98-103; Tirmizî, *Edeb*, 1-8.

⁵¹ Buhârî, *Edeb*, 105-115; İbn Mâce, *Edeb*, 30-35; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 69-78; Tirmizî, *Edeb*, 63-68.

⁵² Buhârî, *Edeb*, 90-92; İbn Mâce, *Edeb*, 41-42; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 94-95; Tirmizî, *Edeb*, 69-75.

⁵³ Buhârî, *Edeb*, 93-104; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 80-85, 162-168; Tirmizî, *Edeb*, 61-62.

bölümün adlandırılmasında, tekil *edeb* sözcüğünün *edebiyat* muhtevasını hatırlatması da etkili olmuş olabilir. Çünkü Müslim yukarıda değinilen elfâz bahsinin hemen ardından yine dille alâkalı olan *Kitâbü's-Şi'r* başlığını ele almıştır.

Ayrıca, *edeb* kelimesinin '*meslek ahlâkı*' anlamında kullanımına güzel bir örnek olarak, Nesâî'de (303/916) yer alan *Âdâbü'l-Kudât* kitabı gösterilebilir. Nesâî bu kısa bölümde, kadılık mesleğinin gereklerini (kıyasla veya icmâyla hüküm vermek, göreve talip olmamak, yanılma bile sevap almak, verilen hükmü bozabilmek, kızgınken karara varmamak ve benzeri hukukî konuları) farklı başlıklarla ele almış bulunmaktadır.

İbn Mâce (273/887), çok sayıda zayıf rivayet içeren *Edeb* bölümünün üçte birini fedâile tahsis etmiştir. Bu, diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinde hiç görülmeyen bir durumdur. Söz konusu fedâil bahislerinde ise ağırlık, ezkâra (istiğfâr, kelime-i tevhîd, tesbîhât ve benzeri konulara) verilmiştir.⁵⁴

Tirmizî'nin *Kitâbü'l-Edeb*'deki farklı tutumu ise, giyim kuşam ve koku sürünme gibi normalde *Libâs* veya *Zînet* bâblarında işlenen konuların⁵⁵ *edeb* kapsamında ele almış olmasıdır. Görüldüğü gibi her musannifin, başlık aynı olsa bile, o başlık altında rivayet etmeyi uygun gördüğü hadis materyalleri farklılık taşıyabilmektedir.

Sonuç olarak, *edeb* bölümleriyle ilgili sayısal verileri tablo halinde sunmak uygun olacaktır. Ardından da tabloda yer alan beş eserin 458 alt başlık (bâb) halinde ihtiva ettiği toplam 1116 hadisin dağılımı, *edeb* bölümlerinin hacimleri hakkında bir fikir verebilmek amacıyla grafiklerle yansıtılacaktır.

Grafik-1 incelendiğinde de görüleceği gibi, ilgili beş eserde *Kitâbü'l-Edeb* başlığı altında rivâyet edilen hadislerin yaklaşık yarısını Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde bulunanlar; yaklaşık dörtte birini ise Buhârî'nin *Sahîh*'inde aynı bahiste nakledilenler oluşturmaktadır.

Tablo III: Edeb Bölümleriyle İlgili Temel Veriler

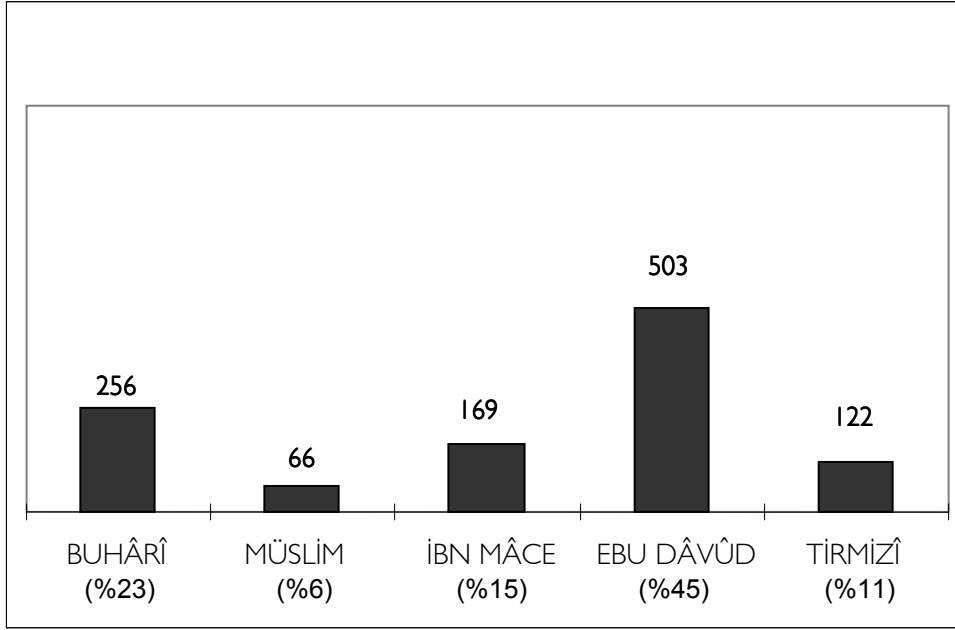
BÖLÜM	KAYNAK	KİTÂB ADI	HADİS SAYISI	BÂB SAYISI
EDEB	BUHÂRÎ	Kitâbü'l-Edeb	256	128
	MÜSLİM	1. Kitâbü'l-Âdâb	45	10
		2. Kitâbü'l-Elfâz mine'l-Edeb ve Ğayrihâ	21	5
İBN MÂCE	Kitâbü'l-Edeb	169	59	

⁵⁴ İbn Mâce, *Edeb*, 52-59.

⁵⁵ Vücut temizliği (tımak, bıyık, sakal kesimi vb.): Tirmizî, *Edeb*, 14-18. Güzel koku kullanımı: Tirmizî, *Edeb*, 35-38. Giyim-kuşam meseleleri (temizlik, örtünme, renk seçimi, kumaş seçimi vb.): Tirmizî, *Edeb*, 39-54.

	EBÛ DÂVÛD	Kitâbü'l-Edeb	503	181
	TİRMİZÎ	Kitâbü'l-Edeb	122	75
GENEL TOPLAM			1116	458

Grafik I: Edeb Bölümlerindeki Hadislerin Kitaplara Göre Dağılımı

C. Fedâil (الفضائل)

İncelenen temel sekiz hadis mecmuası (*Kütüb-i Sitte*, *Muvatta'* ve *Sünen-i Dârimî*) içerisinde *Kitâbü'l-Fedâil* başlığını taşıyan tek bölüm Müslim'e aittir. Bunun dışında *fedâil* kavramının başlıkta kullanıldığı bölümler olarak şunlar zikredilebilir:

- Fedâilü Ashâbi'n-Nebî (Buhârî)
- Fedâilü's-Sahâbe (Müslim)
- Fedâilü'l-Cihâd (Tirmizî)
- Fedâilü'l-Kur'ân (Buhârî ve Dârimî)

Buhârî, *Kitâbü Fedâilü Ashâbi'n-Nebî* adını verdiği bölüme ashâb-ı kirâmı ve ilk üç nesli ön plâna çıkararak hadislerle başlamış ve ardından gelen ikinci bâbı ise *Menâkıbü'l-Muhâcirîn* şeklinde başlıklandırmıştır. Bu durum, *Sahîh'in Menâkıbü'l-Ensâr* ile ilgili özel bölümünün aslında bir muadilinin de olduğu anlamına gelmektedir. Müslim'in *Fedâil* kitabı ise, Peygamber Efendimizin (sav) soyu, mucizeleri, şemâilî ve diğer bazı peygamberlerin üstün niteliklerine (fedâiline) tahsis edilmiş durumdadır.

Tirmizî'nin *Kitâbü'l-Menâkıb*'ı da konuların sıralanması yönüyle Müslim'in ilgili bölümünü andırmaktadır. Yalnız, onun iki bölümde (*fedâil* + *fedâilü's-sahâbe*) yaptığını Tirmizî bir tek bölümde (*Menâkıb*) yapmaktadır.

Bu arada, Müslim'deki *Kitâbü Fedâilü's-Sahâbe*'nin son kısımlarında kabileler, yöreler ve uluslar (Mısır, Yemen, Fâris vb.) ile ilgili fedâil hadislerinin mevcudiyetine de işaret edilmelidir.

Sonuçta, çok genel bir tarifile “Bir kişi, mekân, kavram ya da davranışın üstün, daha üstün ya da en üstün oluşunu belirten kavram” şeklinde özetlenebilen fedâil, sekiz hadis mecmuasının başlıklarına sadece yalın üstünlük anlamıyla yansımıştır. Çünkü *en üstün* (*efdal*) ve benzeri kullanımları içeren hadisler büyük oranda ilgili bâblara serpiştirilmiş bulunmaktadır. Ahlâkla ilgili müstakil eserlerin yazımı aşamasında ortaya konulan *Fedâilü'l-A'mâl* başlıklı çalışmalar, işte bu dağınık fazilet anlatımlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulacaktır.

D. İsti'zân (الإستئذان)

(أ-ذ-ن) kökünden türetilmiş olan *İsti'zân* mastarı ‘İzin istemek’ anlamına gelir. ‘Herhangi bir konuda birisinin iznini almak’ anlamında (في) ile; ‘birisinin yanına girmek için izin istemek’ manasında ise (على) ile kullanılır.⁵⁶ İsti'zân, kapıyı üç defa çaldıktan sonra içeri girmeyi ve izni çıkmazsa geri dönmeyi öngören meşhur Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi⁵⁷ çevresinde oluşan bir ahlâkî kültürü ifade etmektedir.

İsti'zân başlıklı özel bir bölüme eserinde yer veren müellifler Buhârî (256/870), Tirmizî (279/892) ve Dârimî (255/869)'dir. Toplam olarak her üç eserin 150 bâb ve 200 hadislik bir *isti'zân* yekûnu söz konusudur. Bölümlerin dikkatli ve mukayeseli bir incelemesi, şu tespitin yapılabilmesine imkân vermektedir: Nasıl ki, edeb bahisleri bireysel olarak hangi durumda ne yapılacağını belirten *pratik ahlâk* öğelerine sahipse, *isti'zân* başlıklarının muhtevası da birden fazla kişinin ilişkilerini ve ortak kullanılan mekânların durumunu düzenleyen kurallara, yani *sosyal ahlâk* konularına ağırlık vermektedir.

Selâmlaşma konusu, *isti'zân* bahislerinin temel konularından birisi sayılabilir. Buhârî, Tirmizî ve Dârimî'nin başlangıç konusu olarak ele aldığı⁵⁸ selâmlaşma, bütün detaylarıyla işlenmiş ve meselâ *Sünen-i Tirmizî*'nin *isti'zân* bölümündeki otuz dört bâbin yarısından fazlasını tek başına teşkil etmiştir.⁵⁹

Yolculuk ve konaklama ile ilgili davranış ölçüleri,⁶⁰ yazışma sırasında uyulacak kurallar,⁶¹ uyuma ve uyanma anında yapılacaklar,⁶² bu bahsin diğer alt başlıkla-

⁵⁶ Bkz. İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, İstanbul 1989, I/11.

⁵⁷ Muvatta', *İsti'zân*, 1 (2-3); Müslim, *Âdâb*, 7 (2153); İbn Mâce, *Edeb*, 17 (3706); Ebû Dâvûd, *Edeb*, 138 (5180); Tirmizî, *İsti'zân*, 3 (2690); Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den.

⁵⁸ Dârimî, *İsti'zân*, 1-13; Buhârî, *İsti'zân*, 1-9.

⁵⁹ Tirmizî, *İsti'zân*, 1-15, 26-30.

⁶⁰ Dârimî, *İsti'zân*, 40-50.

⁶¹ Buhârî, *İsti'zân*, 23-25; Tirmizî, *İsti'zân*, 20-25.

⁶² Dârimî, *İsti'zân*, 51-54; Buhârî, *İsti'zân*, 39-41.

ndır. Çeşitli mekânlara (ev, çarşı, mescid) giriş-çıkış âdâbı⁶³ ve ortak mekânların kullanımında uyulması gereken edeb kuralları da,⁶⁴ yine isti'zân çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu konuların sosyal hayata dönük bir mahiyet taşıması, isti'zân kavramının sadece 'giriş veya çıkış için izin istemek' ile sınırlı tutulmayıp, diğer bazı toplumsal konum ve tutumları da içine alacak şekilde genişletildiğini göstermektedir.

İsti'zân bölümlerinin muhtevaları böylece özetlendikten sonra, içerdikleri bâb ve hadis sayılarını gösteren şöyle bir tablo oluşturulabilir:

Tablo IV: İsti'zân Bölümleriyle İlgili Temel Veriler

BÖLÜM	KAYNAK	KİTÂB ADI	HADİS SAYISI	BÂB SAYISI
İSTİ'ZÂN	BUHÂRÎ	Kitâbü'l-İsti'zân	76	53
	TİRMİZÎ	Kitâbü'l-İsti'zân	47	34
	DÂRİMÎ	Kitâbü'l-İsti'zân	76	69
GENEL TOPLAM			199	156

E. Rikâk (الرقاق)

İncelenen sekiz kaynak içerisinde sadece Buhârî, Müslim ve Dârimî'nin eserlerinde *Rikâk* başlıklı özel bölümler yer almaktadır. Bir açıdan dinin dünyaya bakışını, diğer bir açıdan ise, âhiretin insanı dinî davranışa motive edebilecek inceliklerini aksettiren *Rikâk* bahsi, ahlâkın düşünce boyutu ve din psikolojisi konusunda bize eşsiz ipuçları vermektedir. Özellikle Buhârî'nin *Kitâbü'r-Rikâk*'ının, hem ahlâkın anlayış boyutuna dair materyal yoğunluğu hem de hadis rivayetinde sıhhat ve orijinallik açısından ender bir örnek olarak büyük önem taşıdığı görülmektedir.

Buhârî, bâb başlığı olarak -çoğu herkesçe bilinen- ecel, mülk, zenginlik, fakirlik, sabır, tevekkül, hüsn-i hâtime, uzlet, riyâ ve tevâzû gibi ana kavramları kullanmakta ve âhret sürecinin her aşamasını (ölüm, sûr, kıyâmet, haşr, hesâb, cennet-cehennem, sırât, havz) sırayla ve ayrı ayrı başlıklar halinde ele almaktadır.

Dili korumak (hıfzu'l-lisân), Allah korkusu (havf) ve günahlardan el çekmek gibi doğrudan *zühd* kapsamındaki bahislere de⁶⁵ bu bölümde yer veren Buhârî'nin *zühd* yerine *rikâk* başlığını seçmesi, herhalde *dünyaya değer vermeme* yönünden çok *âhret ahvâline* ağırlık vermesinden kaynaklanmıştır. Ölüm bâbını sınır kabul edersek, ölüm ve sonrası (âhret) *rikâk* bölümünün tam yarısını oluşturmaktadır. Tirmizî'nin ayrı kitaplar olarak ele aldığı *cennet* ve *cehennem* bölümleri ise Buhârî'de birer bâb şeklinde olup *Rikâk*'a dâhil edilmiştir.⁶⁶

⁶³ Dârimî, İsti'zân, 56-57; Buhârî, İsti'zân, 11; Tirmizî, İsti'zân, 16-19.

⁶⁴ Dârimî, İsti'zân, 23, 26, 29; Tirmizî, İsti'zân, 30.

⁶⁵ Buhârî, Rikâk, 23, 25, 32.

⁶⁶ Buhârî, Rikâk, 51, 52.

Müslim'de sadece yedi hadisten oluşan *Kitâbü'r-Rikâk* başlıklı bir bölüm varsa da, konuyla ilgili asıl birikimin *Zühd* bölümüne aktarıldığı açıktır. Dârimî'nin *Kitâbü'r-Rikâk*'ında ise, azaları koruma ve ibadet hayatını düzenli hale getirme⁶⁷ gibi konuların yanı sıra, *istiğfâr*, *tevbe*, *takvâ*, *Allah'a hüsnü zan beslemek* ve benzeri önemli konular⁶⁸ ağırlık kazanmıştır.

Tablo V: Rikâk Bölümleriyle İlgili Temel Veriler

BÖLÜM	KAYNAK	KİTÂB ADI	HADİS SAYISI	BÂB SAYISI
RİKÂK	BUHÂRÎ	Kitâbü'r-Rikâk	181	53
	MÜSLİM	Kitâbü'r-Rikâk	7	2
	DÂRİMÎ	Kitâbü'r-Rikâk	143	122
GENEL TOPLAM			331	177

F. Zühd (الزهد)

Tirmizî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde *Kitâbü'z-Zühd*, *Sahîh-i Müslim*'de ise *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik* başlığıyla ele alınan *zühd*; ahlâkı ve ahlâk konulu araştırmaları her zaman için yakından ilgilendiren bir kavramdır.

Müslim'in 58, Tirmizî'nin ise 110 hadis rivayet ettiği bölüm için, İbn Mâce'de toplam 241 hadis mevcuttur. Bunun nedeni, İbn Mâce'nin eserinde klâsik sünen bâblarının (fıkıh ağırlıklı bölümlerin) dışında sadece *edeb*, *duâ*, *ta'bîru'r-ru'yâ*, *fiten* ve *zühd* kitaplarının bulunuyor olmasıdır.

Tablo VI: Zühd Bölümleriyle İlgili Temel Veriler

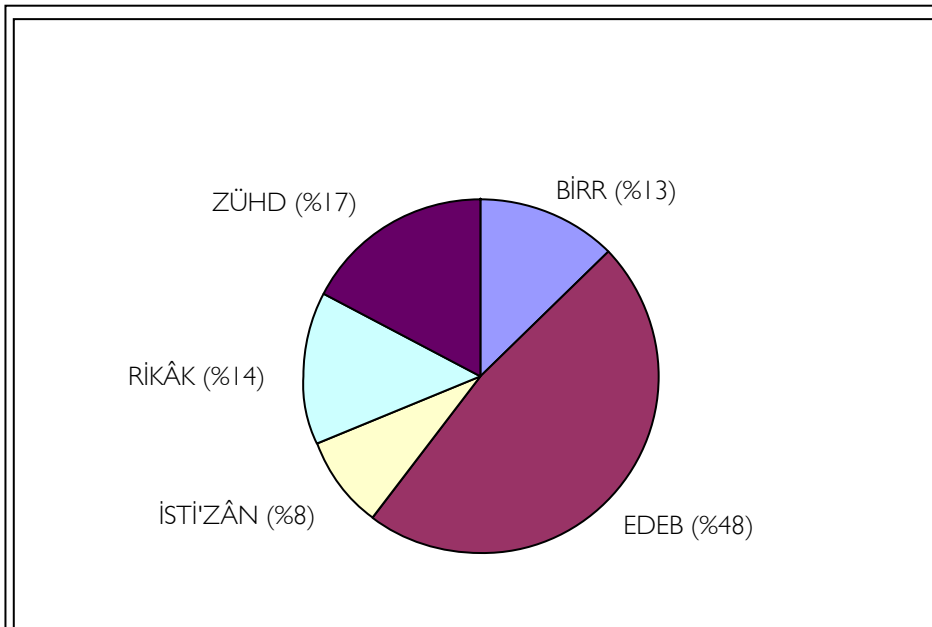
BÖLÜM	KAYNAK	KİTÂB ADI	HADİS SAYISI	BÂB SAYISI
ZÜHD	MÜSLİM	Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik	58	19
	TİRMİZÎ	Kitâbü'z-Zühd	110	64
	İBN MÂCE	Kitâbü'z-Zühd	241	39
GENEL TOPLAM			409	122

Sonuç olarak, incelenen mecmuaların ahlâk konulu bölümlerinin muhtevaları ve bu bölümlerdeki hadislerin sayısal dağılımı şu şekilde ifade edilebilir:

SÜİFD / 25

149

Grafik II: Ahlâk Hadislerinin Bölümlere Göre Dağılımı

II. Ahlâkla Alâkalı Müstakil Hadis Eserleri

Hadis mecmualarının ahlâkla ilgili bölümlerinin incelenmesinin ardından, şimdi de ahlâk hadislerini ihtiva eden müstakil eserlere kısaca değinilecektir. Söz konusu eserler edeb, mekârim, fedâil ve zühd kitapları olarak dört alt başlıkta ele alınacaktır. Yine de, farklı isimler altında ahlâk hadislerine ağırlıkla yer veren eserlerin varlığı göz ardı edilmemelidir.

Eserler incelenirken, literatürdeki bütün örneklere ulaşılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, uzun boylu listeleme yapmak yerine, her başlıkla ilgili iki ya da üç kitap mukayeseli olarak araştırılmıştır. Detaylı eser ve müellif ismi tespitleri için ise literatürü tanıtan belli başlı kaynaklara atıf yapılmıştır.

Örnek olarak incelenen eserler arasında, Edeb Kitapları bölümünde Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'i ile İbn Ebî Şeybe'nin (235/850) *Kitâbü'l-Edeb*'i; Mekârim Kitapları bölümünde İbn Ebi'd-Dünyâ (282/895), Harâitî (327/939) ve Taberânî'nin (360/971) *Mekârimü'l-Ahlâk* adlı eserleri; Zühd Kitapları bölümünde ise Abdullah ibnü'l-Mübârek'in (181/797) *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*'i ve Beyhakî'nin (458/1066) *Kitâbü'z-Zühd*'ü yer almaktadır. Fedâil kitapları konusunda ise, önce genel tavsif yapılmış, ardından konuyla ilgili bazı örnek eserlere dikkat çekilmiştir.

A. Edeb Kitapları

Edeb, İslâmî ilimlerin hadis ve tefsir başta olmak üzere tasavvuf, eğitim ve diğer sahalarında önem taşıyan kavramlarından birisidir. Her ne kadar edeb kitaplarında 'eğitimle kazanılmış karakter disiplini' anlamına yaklaşılsa da,⁶⁹ kelimenin daha zengin bir anlam çerçevesi bulunmaktadır. Nitekim bu anlamlardan bazılarına hadis mecmualarının edeb bölümlerinin tanıtımı sırasında kısaca temas edilmiştir.

Eldeki veriler toplu olarak değerlendirildiğinde, ayrıca hadis rivâyetlerinin edeb/âdâb başlığı altında nasıl tasnif edildiği incelendiğinde, kelimeye 'eğitimle öğrenilen tekil davranış kalıpları' veya 'hangi durumda tam olarak nasıl davranıla-

⁶⁹ Bu tespit için bkz: Çağrı, Mustafa, "Edeb", *DİA*, X/413.

cağını bilmek' gibi bir anlam yüklendiği sonucuna varılmıştır. Bu tespiti destekleyen en önemli unsur ise bizzat edeb kitaplarının muhtevalarıdır.

Şüphesiz, sahanın en önemli eseri Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'idir. Eser, incelemeye esas alınan nüsha⁷⁰ itibarı ile toplam 1360 hadis, 645 bâb, 350 sayfadan oluşmaktadır. Eserde yer alan rivâyetlerden % 71'i merfû (957 adet), % 24'ü mevkûf (333 adet), % 4'ü maktû (56 adet), % 0.9'u kudsî (12 adet) mâhiyettedir. Bu dörtlü taksime dâhil olamayan rivâyet sayısı ise sadece 2'dir (% 0.1).

Eser üzerinde yaptığımız çalışma, bize, mevcut 1360 hadisin müellife ait sıralaması muhafaza edilerek, ilgili oldukları konulara göre 33 başlıkta gruplanabileceğini göstermiştir. Buna göre eser genel itibarı ile hadis mecmualarının edeb, isti'zân, birr ve sıla bölümlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kime nasıl davranılacağı (anne-baba, çocuk, akraba, komşu, yetim, köle vb.), hangi durumda ne yapılacağı (hasta ziyareti, misafir ağırlama, oturma, uyuma vb.), sözlü ve yazılı iletişimde nelere dikkat edileceği (çeşitli sözlerin hükmü, selamlaşma, yazışma kuralları vb.) ile ilgili olarak hadislerle serpilmiş bulunan tekil davranış örnekleri ve kuralları, 'bireysel ahlâk' veya 'özel/müstakil ahlâk' (*el-edebü'l-müfred*) adı altında bir araya getirilmiştir.

Her ne kadar Buhârî'nin, eserin telifinde ve rivâyetlerin tespitinde *es-Sahîh*'teki sıhhat şartlarına ve seviyesine bağlı kalmadığı kanaati zaman zaman dile getiriliyorsa da,⁷¹ bu görüşün haklılık payı saklı kalmak kaydıyla, yine de Buhârî'nin diğer *Edeb* müelliflerinden farklı ve üstün bir yönünün bulunduğu burada belirtilmelidir. Zira o, özellikle şu iki açıdan hem İbn Ebî Şeybe'den, hem de Beyhakî'den önde görünmektedir:

1) Bâb Başlıkları: Buhârî'nin *es-Sahîh*'teki üslûbu bakımından söylenen ve onun bilgi birikimiyle kavrama gücünü birlikte yansıtan '*Buhârî'nin fıkhî bâb başlıklarındadır*' sözü,⁷² *el-Edebü'l-Müfred*'deki bâbların seçimi için de tekrar edilebilir.

2) Hadislerin Kaynak Düzeyi: *el-Edebü'l-Müfred*'deki rivâyetlerin bazılarının senedleri *Sahîhu'l-Buhârî*'deki hadislerin düzeyinde olmasa bile, esere alınacak rivâyetlerin merfûlardan ve mevkûflardan seçilmesine dikkat edilmiştir. İnceleme sonucunda ulaştığımız rakamlara göre, kitaptaki rivâyetlerin neredeyse dörtte üçü (% 71) merfû, yaklaşık olarak dörtte biri (% 24) ise mevkûftur.⁷³

⁷⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Hâlid Abdurrahman el-'Akk, Beyrut 1996.

⁷¹ Meselâ bkz: Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 19. (Tahkîk edenin önsözü.)

⁷² Buhârî'nin bu yönü için bkz: Abdülhâlik, Abdülğani, *el-İmâm el-Buhârî ve Sahîhuh*, Dârü'l-Menâra, Cidde 1985, s. 136-147, 185-187.

⁷³ Eserdeki mevkûf hadislerle ilgili detaylar da ilginçtir. Tespitlerimize göre, sözlerine en çok atf yapılan ilk beş sahâbînin -Hz. Ömer (33 adet), oğlu Abdullah b. Ömer (65 adet), Abdullah b. Abbâs (45 adet), Abdullah b. Mes'ûd (28 adet) ve Ebû Hüreyre (32 adet)- kaynaklık ettiği toplam 204 nakil, eserdeki mevkûf hadis mevcudunun üçte ikisine tekâbüle etmektedir. Bu beş sahâbîden ilk dördünün, İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-Edeb*'inde de 'sözü en çok nakledilen dört sahâbî' konumunda bulunması, tesadüf sayılmamalıdır. Bu durumda, kısaca 'ahlâk hadisleri sahasında mihver sahâbîler' diye ifade edilebilecek türden bir çalışmanın yapılmasının yararlı olacağı açıktır.

Bu maddede vurgulanması gereken husus, *el-Edebü'l-Müfred*'de yer alan rivâyetlerin merfû veya mevkûf olmayanlarının (yani maktû, kudsî vb. verilerin) toplamının genele oranının sadece % 5 olduğudur. İbn Ebî Şeybe'nin az sonra söz konusu edilecek olan *Kitâbü'l-Edeb*'inde, sırf maktûların % 36'lık bir yekûn tutuyor olması, 'hadisin kaynağı konusunda hassas davranma' noktasında aradaki farkı açıkça ortaya koymaktadır. Hadisçilik özelliklerini esere büyük oranda yansıtmaya tutumunun bir sonraki başlıkta ele alacağımız *Mekârim* müellifleri arasında da Taberânî için geçerli olacağı şimdiden belirtilmelidir.

Konuyla ilgili bir diğer eser olan *Kitâbü'l-Edeb* ise, meşhur muhaddis İbn Ebî Şeybe'ye aittir. İbn Ebî Şeybe, *Edeb* sahasının önemini ilk fark eden kişilerdendir ve bu noktada Buhârî'den bile önce davranmıştır.⁷⁴ Dikkat çekici olan bir başka nokta ise, İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-Edeb*'deki yönteminin *el-Musannef*'teki yaklaşımından farklı olduğu ve 'terk edilecek derecede zayıf' (ed-da'îf el-metrûk) olmayan rivâyetlerin müellif tarafından *Kitâbü'l-Edeb*'de nakledildiğidir.⁷⁵

İbn Ebî Şeybe'nin eseri, 90 bâbda toplam 421 hadis ihtiva etmektedir. Genel olarak sosyal ahlâki ilgilendiren söz konusu hadislerin % 43'ü merfû (180 adet), % 27'si mevkûf (115 adet), % 29'u maktû (121) rivâyetlerdir. Eser iki cüzden/bölümden oluşmaktadır.

İnsan İlişkileri (Mücâlesetü'n-Nâs ve Muhâletatühüm),⁷⁶ Çocuk Eğitimi (mâ Yenbeğî li'r-Racül en Yete'alleme ev Yü'allimeh Veledih),⁷⁷ Dili Koruma (Keffü'l-Lisân ve Havf mâ Yekûn mine'l-Kelâm)⁷⁸ gibi başlıklar dikkat çekmekle birlikte, Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'indeki muntazam ve mânidâr bâb dizilişi burada mevcut değildir.⁷⁹

İbn Ebî Şeybe'nin *Edeb* yazımında Buhârî'den ayrıldığı bir diğer nokta ise, eserinin son iki bâbını şiire (*er-Ruhsa fi's-Şi'r*) ayırmış olmasıdır.⁸⁰ Bu iki bâbda toplam 69 rivâyet bulunmaktadır. Son iki bâba (şiir) verilen bu ağırlık, kitabın adının (edeb) edebiyatla bağlantısı dolayısıyla olmalıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki ölçülere nispetle oldukça esnek davrandığı yönündeki tespitler tartışılabilirse de, İbn Ebî Şeybe'nin Buhârî'ye göre *Edeb* yazımında daha mütesâhil olduğu son derece açıktır.

Son olarak, Buhârî ve İbn Ebî Şeybe'nin rivâyet ettikleri hadislerin ref durumunu gösteren bir tabloyu sunmak uygun olacaktır. Tablo incelenirken,

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/850), *Kitâbü'l-Edeb*, thk. Dr. Muhammed Ridâ el-Kahvecî, Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut 1999, s. 98.

⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *age*, s. 105, 107.

⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *age*, s. 136-141.

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *age*, s. 169-174.

⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *age*, s. 242-255.

⁷⁹ Sözelimi, sayfa 185 ile 199 arasındaki 5 bâbın başlıkları sırası ile şöyledir: Koku ve Misk Kullanımı, Çatıda Uyumamak, Baba Dostunu Ziyâret ve Müşriklerle Selâmlaşma, Yazışma Âdâbı, Ortak Binit Kullanımı.

⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *age*, s. 335-387.

Buhârî'deki merfû ağırlığına ve maktû' azlığına mukabil, İbn Ebî Şeybe'nin nispeten anonim muhtevalı bir eser oluşturduğuna dikkat edilmelidir.

Tablo VII: Edeb Konulu Eserlerdeki Rivâyetlerin Dağılımı

Eserler	Merfû	Mevkûf	Maktû	Kudsî	Diğer	Toplam
Buhârî	957 (% 71)	333 (% 24)	56 (% 4)	12 (% 0,9)	2 (% 0,1)	1360
İbn Ebî Şeybe	180 (% 43)	115 (% 27)	121 (% 29)	-	5 (% 1)	421
Toplam	1137 (% 64)	448 (% 25)	177 (% 10)	12 (% 0,6)	7 (% 0,4)	1781

B. Mekârim Kitapları

Mekârim literatürü, ahlâkî değerlerle ilgili hadisler açısından özel bir öneme sahiptir. Zira tek tek davranışların ahlâkî durumunu belirten ve ahlâk hadisleri alanında ağırlığı oluşturan edeb unsurlarının dışında, dürüstlük, kardeşlik ve cömertlik gibi değerler *mekârim* kavramı çerçevesinde toplanmış bulunmaktadır.

Günümüz ahlâk araştırmaları bakımında önem taşıyan şu noktanın öncelikle altı çizmeli: Mekârim literatürü, bugün sıkça gündeme gelen ve önemli oranda batılı kaynaklara atfedilen kişisel gelişim ve iletişim becerileri alanında büyük bir potansiyel arz etmektedir. Harâitî'nin hemen eserinin başında üçüncü bölüm olarak yer verdiği *Keramü's-Seciyye ve Cemîlü'l-İşra* bölümü 'yüksek karakter ve iyi iletişimi'⁸¹; Taberânî'deki *el-İnbisât ile'n-Nâs, et-Tebessüm* bölümü 'neşeli olmayı ve güler yüzü'⁸²; *et-Teveddüd ile'n-Nâs* başlığı ise 'sempatik olmayı'⁸³ müstakil olarak işlemektedir. Harâitî'de (*es-Sü'dedü ve Şerîtatüh*⁸⁴ ve *Şerîtatü's-Seyyid*⁸⁵ adlarıyla) bulunan 'liderlik ve gerekleri' konulu iki ayrı bölüm, liderlik gibi bir kavramın da bu literatürde işlendiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bu bölümde mekârim literatürünün en önemli örneklerinden üç tanesi incelenecektir. İbn Ebî'd-Dünyâ, Harâitî ve Taberânî'nin ortak olarak *Mekârimü'l-Ahlâk* adını taşıyan eserleri, muhtevaları ve bilhassa rivayet edilen hadislerin merfû, mevkûf veya maktû oluşları açısından kısaca değerlendirilecektir.⁸⁶

⁸¹ Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer (327/939), *Mekârimü'l-Ahlâk ve Me'âlihâ ve Mahmûdü Tarâikihâ*, thk. Eymen Abdülcâbir el-Bühayrî, Dârü'l-Âfâkî'l-Arabiyye, Kâhire 1999, s. 41-45.

⁸² Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût trs., s. 318-320.

⁸³ Taberânî, *age*, s. 364-365.

⁸⁴ Harâitî, *age*, s. 175-179.

⁸⁵ Harâitî, *age*, s. 183.

⁸⁶ Her üç eser hakkında detaylı bilgi için bkz: Koca, Suat, *Erken Dönem Mekârim-i Ahlâk Literatürünün Ahlak-Değer İlişkisi Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 2005, s. 49-81.

İbn Ebi'd-Dünyâ, ahlâkî değerleri on ana başlıkta toplamış ve *Mekârimü'l-Ahlâk*'ını buna göre düzenlemiştir. Söz konusu başlıkları oluşturan on değer sırasıyla şöyledir:⁸⁷

Giriş (*Güzel Ahlâkın Önemi*), Utanma Duygusu (*el-Hayâ*'), Dürüstlük (*es-Sıdk*), Zor Zamanda Sözü'nün Eri Olabilmek (*Sıdku'l-Be's*), Akrabalık İlişkileri (*Sılatü'r-Rahim*), Güvenilirlik (*el-Emâne*), Arkadaş Hakkını Gözetmek (*et-Tezemmüm li's-Sâhib*), Komşunun Hakkını Gözetmek (*et-Tezemmüm li'l-Câr*), Hediyeleşmek (*el-Mükâfee bi's-Sandî*'), Cömertlik (*el-Cûd*).

İbn Ebi'd-Dünyâ'nın eserinin en önemli özelliği, merfû, mevkûf ve maktû rivâyetleri bir arada ele alarak tam anlamıyla anonim bir karakter taşımasıdır.⁸⁸ Eserdeki toplam 487 rivâyetin % 40'ının (194 adet) merfû olmasına mukâbil, % 42'sinin (205 adet) maktû mahiyet taşıması dikkat çekicidir. Kitabın hacim itibarı ile üçte birini, hadis sayısı itibarı ile ise dörtte birini teşkil eden son bölümün (cömertlik) muhtevasında, söz konusu 'ahlâkî değerlere dair bütün dînî rivâyet unsurlarını derleme' özelliği açıkça görülmektedir.⁸⁹

İbn Ebi'd-Dünyâ'nın eseri mekârim konusunda örnek oluşturmuş ve daha sonraki müelliflerin kitaplarını etkilemiştir. Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk* ve *Medâlihâ ve Mahmûd Tarâikhâ* adını verdiği eserine;⁹⁰ Taberânî ise *Mekârimü'l-Ahlâk*'ına,⁹¹ güzel ahlâkın önemini ve değerini belirten bölümlerle başlamışlardır. Harâitî'nin eseri, İbn Ebi'd-Dünyâ'da mevcut bâb başlıkların tamamını; Taberânî'nin kitabı ise büyük bölümünü ihtiva etmektedir.

Harâitî'nin eserinde, Mekârim alanının dışına taşan ve genelde edeb kitaplarında görülebilen pratik ahlâk unsurları da mevcuttur. Yolculukta uyulacak kurallar (*mâ Yustehabbu li'r-Racul izâ Erâde Seferâ*)⁹² bahsi bu noktada örnek gösterilebilir. Kitabın, çeşitli durumlarda (uykudan uyanınca, kulak çınlayınca, yağmur yağınca vb.) söylenecek sözlere ve dualara ayrılan sonuncu (dokuzuncu) cüzü⁹³ ise yine edeb literatürü içinde değerlendirilebilir.

Genel olarak bakıldığında söz konusu üç eserin hadis usûlüne en uygun muhtevaya sahip olanı, Taberânî'nin *Mekârim*'idir. Taberânî, gerek her bâbla ilgili

⁸⁷ Bkz. İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî (281/895), *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. James A. Bellamy, Beyrût 1973, s. 1-142.

⁸⁸ Eserin bu yönü, batılı araştırmacıların dikkatini öncelikle çekmesine neden olmuş ve James A. Bellamy tarafından yapılan *The Noble Qualities of Character* adlı –bizim de bu çalışmada esas aldığımız– tahkik çalışması 1973'te Beyrut'ta neşredilmiştir. Kitabın diğer bir baskısı için bkz: İbn Ebi'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. Beşîr Muhammed 'Uyûn, Beyrut 2002.

⁸⁹ Cömertlik bölümünde fazlasıyla yer bulan ve meliklerin şairlere (özellikle Emevî sultanlarının Ferazdak ve benzeri kişilere) ihsanlarını konu edinen geniş anlatımlar için bkz: İbn Ebi'd-Dünyâ, *age*, s. 91-142.

⁹⁰ Harâitî, *Mekârim*, s. 27-37 (Güzel Ahlâka Teşvik: el-Hass ale'l-Ahlâki's-Sâliha); s. 38-40 (Güzel Ahlâkın Karşılığı: Sevâbu Husnî'l-Halika).

⁹¹ Taberânî, *Mekârim*, s. 313-317 (Güzel Ahlâk: Husnû'l-Huluk).

⁹² Harâitî, *Mekârim*, s. 261-278.

⁹³ Harâitî, *age*, s. 319-353.

en meşhur ve ma'rûf rivâyeti ön plana çıkarması, gerekse rivâyetlerin farklı tarîklerini bir arada nakletmesi yönüyle hadisçi kimliğini sergilemiştir. Öte yandan hadislerin ahlâkî değerlerle ilişkilendirilmesi konusunda da bilhassa hak mefhumu çerçevesinde başarısı ortadadır. İnsanların Haklarını Korumak (*İn'âşu'l-Hukûk*)⁹⁴, Müslüman Kişinin Hakkını Yememek (*fi men Zaleme Racülen Müslimen*)⁹⁵, Küçüklerle Sevgi (*Rahmetü's-Sağîr*), Büyüklere Saygı (*Tevkîrü'l-Kebîr*), Âlimlere Hürmet (*Ma'rîfet Hakkî'l-Ulemâ*)⁹⁶ ve Komşu Hakları (*Câmi'u Hakkî'l-Câr*)⁹⁷ gibi başlıklar bu duruma örnek verilebilir.

Fakat Taberânî'nin eserinin asıl önemi, ihtiva ettiği toplam 239 rivâyetin 207 tanesinin (%86) merfû hadislerden oluşmasıdır. Merfû hadislerin genele oranının mesela İbn Ebi'd-Dünyâ'da bunun yarısı civarında (%40) olduğu düşünüldüğüne, müellifin merfûlar konusunda oldukça seçici davrandığı sonucuna varılabilir.

Mekârim müelliflerinin, yazım sırasında farklı rivâyet siygalarına müracaat ettikleri de tespit edilmiştir. Zaman zaman mechûl kimliklerin kullanıldığı (*bir kral*⁹⁸, *bir hakîm*⁹⁹, *bir adam*¹⁰⁰ vb.), önceki peygamberlerin kıssalarından alıntı yapıldığı¹⁰¹, hatta Vehb b. Münebbih kaynaklı tipik İsrâîliyat örneklerine yer verildiği¹⁰² vakidir.

Üç temel mekârim kitabının ihtiva ettiği rivâyet unsurları hakkında aşağıdaki tablo yararlı olacaktır:

Tablo IX: Mekârim Kitaplarının Rivâyet Dağılımları¹⁰³

ESERLER	RİVÂYETLER					TOPLAM
	Merfû	Mevkûf	Maktû	Kudsî	Diğer	
İED	194 (% 40)	67 (% 14)	205 (% 42)	4 (% 1)	17 (% 3)	487
HRT	725 (% 66)	135 (% 12)	183 (% 17)	9 (% 1)	45 (% 4)	1097
	207	16	12	4	-	239

⁹⁴ Taberânî, *Mekârim*, s. 338-339.

⁹⁵ Taberânî, *age*, s. 359-363.

⁹⁶ Taberânî, *age*, s. 367-369.

⁹⁷ Taberânî, *age*, s. 382-395.

⁹⁸ İbn Ebi'd-Dünyâ, *Mekârim*, s. 39.

⁹⁹ İbn Ebi'd-Dünyâ, *age*, s. 47.

¹⁰⁰ İbn Ebi'd-Dünyâ, *age*, s. 142, 251.

¹⁰¹ İbn Ebi'd-Dünyâ, *age*, s. 257 (Hz. Musa), 350 (Hz. Lokman). Harâitî, *age*, s. 665 (Hz. Davud).

¹⁰² Harâitî, *age*, s. 158.

¹⁰³ Tabloda kullanılan kısaltmalar: İED: İbn Ebi'd-Dünya. HRT: Harâitî. TBR: Taberânî.

TBR	(% 86)	(% 7)	(% 5)	(% 2)		
TOPLAM	1126 (% 62)	218 (% 12)	400 (% 22)	17 (% 1)	62 (% 3)	1823

Tablonun incelenmesinden çıkan en ilginç sonuç, Harâitî'nin eserine ait oranlarla, üç kitabın toplamına ait ortalama oranların nerdeyse birebir örtüşmesidir. Bir başka önemli husus ise, Taberânî'nin merfû, mevkûf, maktû ve kudsî hadisler dışında kalan ve tabloda 'diğer' başlığıyla ifade edilen önceki peygamberlere ait haberler ve benzeri rivâyetlere hiç yer vermemiş olmasıdır.

C. Fedâil Kitapları

Fedâil lafzı, esasen *üstünlük*, *artış* ve *fazlalık* anlamlarını taşıyan **F-D-L** (ف-د-ل) kökünden¹⁰⁴ türetilen *fadîle* kelimesinin çoğuludur. Dilimizde *fazilet* şeklinde mevcut olan bu kelimenin, *ahlâkî değer* mânâsında sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.

Fedâil kitaplarının çıkış noktası ise, ahlâkî davranışlar (karakter özellikleri, ibadet nevlere vb.) arasında yapılan üstünlük sıralamalarında bizzat Peygamberimiz (sav) tarafından bu kökten gelen kelimelerin kullanılmış olmasıdır. Tıpkı 'en iyiyi' ifade eden *hayr* (خير)¹⁰⁵ ve *a'zam* (أعظم)¹⁰⁶ ibareleri gibi, *efdal* (أفضل) lafzı da belirli davranışlara izafeten (muzâf olarak) aynı anlamda nebevî dilde yer bulmuştur.¹⁰⁷ Hadislerde çoğu zaman "en faziletli amel / en üstün davranış nedir?" sorusunun cevabı olarak karşılaşılan bu müfred örnekler, hadis mecmualarının fedâil bahisleri incelenirken de belirtildiği gibi, sonraki dönemlerde konularına göre bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır.

¹⁰⁴ Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/408.

¹⁰⁵ "En iyi insan (hayrî'n-nâs) kimdir?" sorusuna Peygamberimiz (sav) tarafından verilen "Ömrü uzun, ameli güzel olandır" cevabı için bkz: Tirmizî, Zühd, 21 (2329): Abdullah b. Büsr'den. "Hata yapanların en iyisi, tevbe edenlerdir" (وخير الخطائين التوابون) hadisi için bkz: Dârimî, Rikâk, 18 (2727); İbn Mâce, Zühd, 30 (4251). Tirmizî, Kiyâme, 49 (2499): Enes b. Mâlik'ten. "Kişinin kıldığı en iyi namaz (hayru salâtü'l-mer'i) evinde kıldığı namazdır, farz namazlar hariç" hadisi için bkz: Buhârî, Edeb, 75 (6112): Zeyd b. Sâbit'ten.

¹⁰⁶ "En üstün/değerli (a'zam) sadaka hangisidir?" sorusunun Peygamberimiz (sav) tarafından "Sağlıklı ve tutkuluysen, fakirlikten korkar zenginliği umarken verdiği sadakadır" biçiminde cevaplanması için bkz: Müslim, Zekât, 93 (1032): Ebû Hüreyre'den. Hz. Peygamber'in (sav) Übeyy b. Ka'b'a "Allah'ın kitabındaki en büyük/değerli (a'zam) âyet hangisidir?" diye soruşunu ve bu soruya Âyete'l-kürsî'yi okuyarak cevap veren Hz. Übeyy'in nebevî iltifata mazhar oluşunu anlatan hadis için bkz: Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn ve Kasihâ, 44 (810): Übeyy b. Ka'b'dan.

¹⁰⁷ Kelimenin doğrudan 'En üstün davranış' (أفضل الأعمال) şeklinde kullanımı için bkz: Buhârî, Edeb, I (5970); Müslim, İmân, 36 (85); Tirmizî, Birr, 2 (1898): Abdullah b. Mes'ud'dan. Buhârî, İmân, 18 (26); Müslim, İmân, 36 (83): Ebû Hüreyre'den.

"En iyi/üstün Müslüman kimdir?" (أي المسلمين أفضل؟) sorusuna karşı yapılan "Müslümanların dilinden ve elinden zarar görmediği kişi" açıklaması için bkz: Buhârî, İmân, 5 (11); Müslim, İmân, 14 (42); Tirmizî, İmân, 12 (2628): Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den. Ayrıca "En değerli para (efdalü'd-dînr), kişinin ailesine harcadığı paradır. Kişinin Allah yolunda binitine harcadığı paradır. Kişinin Allah yolunda arkadaşlarına harcadığı paradır" hadisi için bkz: Müslim, Zekât, 12 (994); Tirmizî, Birr, 42 (1966): Sevbân'dan.

Kısaca belirtmek gerekirse, fedâil edebiyatına dair eserlerin temelde birleştiği nokta, faziletli, erdemli, bir yönüyle üstün olmayı hak etmiş davranış ve şahsiyetleri konu edinmeleridir.¹⁰⁸ Bu bağlamda öncelikli sırayı Rasûlullah'ın (sav) yapılmasını tavsiye ettiği güzel davranışları ihtiva eden eserler almaktadır. *Fedâilü'l-A'mâl* ana başlığı altında toplanan eserlerde, Kur'an okuma, ilim tahsil etme, zikir, abdest, namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin faziletlerine dair hadislerin yanı sıra, bireysel ve toplumsal hayatta dikkat edilmesi gereken ahlâkî davranış modellerini anlatan rivayetler de zikredilmektedir.¹⁰⁹ Kandemir'e göre, bu alanda ilk eser verenin İbn Zencûye (251/865) olduğu tahmin edilmekteyse de, elimize kadar ulaşan en eski fedâil literatürü örneği İbnü's-Sünnî'nin (364/975) *Fedâilü'l-A'mâl*'idir.¹¹⁰

İbn Şâhîn'in (385/995) *et-Terğîb fî Fedâilü'l-A'mâl ve Sevâbü zâlik* adlı eseri de, genel olarak fedâil literatürünün, özel anlamda ise terğîb ve terhîb türü kitapların en eski örneklerindedir.¹¹¹ Toplam 88 konu başlığı altında 581 hadis ihtiva eden kitap, merfû, mevkûf ve maktû rivâyetleri senedleriyle nakletmektedir.

Kelime-i tevhidin ve Rasûlullâh'a (sav) salavât getirmenin faziletine dâir hadislere öncelik veren¹¹² İbn Şâhîn, namazın faziletlerini de toplam 16 başlıkta her yönüyle incelemektedir. Zikir ve istiğfârın, Kurân okumanın, ilim tahsil etmenin değerine ait bâblardan sonra ise, akıl, tevâzû, hilm, kanaat gibi bahisler gelmektedir. Güzel ahlâka müstakil bir bölümün ayrıldığı¹¹³ ve ölüm gerçeğinin yedi özel başlıkta işlendiği¹¹⁴ eser, selamlaşmak, gıybet etmemek, hayvanlara iyi davranmak ve benzeri edeb muhtevalı bahislere de sahiptir.

Birden çok konuya dair fedâil rivâyetlerini derleyen eserler yanında, sadece bir konunun faziletlerine ayrılmış müstakil eserler de ciddi bir yekûn oluşturmaktadır. İlimden besmeleye, salâvat getirmekten namaza, sabırdan cihada kadar pek çok amelin fazileti gerek risâle gerekse kitap boyutunda ele alınmıştır.¹¹⁵

Fedâil türü eserlerin bir başka çeşidi ise, şahısların üstünlüklerine dair kalemeye alınan çalışmalardır. Elbette bu konuda önceliği Hazreti Peygamber'in (sav) faziletlerini derleyen ve *Hasâisü'n-Nebî* başlığı altında sınıflandırılan hadis eserleri

¹⁰⁸ Fedâil kitaplarının genel bir dökümü için bkz: Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 79-90.

¹⁰⁹ Bir örnek olarak bkz: Makdisî, Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed (569/1174), *Fedâilü'l-A'mâl*, Dârü'l-Beşâir, Beyrut 1992, s. 4-134. Makdisî bu eserinde, senedleri hafız ederek, sadece tek râvîye isnâdda bulunarak ve belli başlı kaynakları da zikrederek toplam 652 hadise yer vermektedir.

¹¹⁰ Bkz. Kandemir, Yaşar, "Fezâil", *DİA*, XII/530.

¹¹¹ Eseri, Ekrem Ziyâ el-'Umerî'nin danışmanlığında tahkik eden Sâlih Ahmed Muslih el-Vekâl'e göre, İbn Zencûye (248/862) bu sahada eser verme konusunda İbn Şâhîn'den önce olsa da, eseri şu anda mevcut değildir. Bkz: İbn Şâhîn, *et-Terğîb fî Fedâilü'l-A'mâl ve Sevâbü zâlik*, thk. Sâlih Ahmed Muslih el-Vekâl, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1995, I/67. (tahkik edenin önsözü)

¹¹² İbn Şâhîn, *age*, I/77-95.

¹¹³ İbn Şâhîn, *age*, II/311 vd.

¹¹⁴ İbn Şâhîn, *age*, II/332-347.

¹¹⁵ Bir örnek olarak bkz: Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/916), *es-Sünen*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 4. Baskı, Beyrut 1994, 19-84.

almaktadır.¹¹⁶ Ayrıca Rasûlullah'ın (sav) dilinden ashâbın meziyetlerini sıralayarak onları öven ve kimi zaman tek bir şahsiyeti kimi zaman da Bedir ehli, Ensâr, Muhâcirûn gibi ortak bir özellikte buluşan sahâbe gruplarını ele alan fedâil kitapları da bulunmaktadır.¹¹⁷

Diğer taraftan fedâil edebiyatı ürünleri arasında Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin ve ülkelerin faziletlerine dair yazılan eserler¹¹⁸ ile hadislerde diğer vakitlere nazaran üstün oldukları belirtilen Cuma, Ramazan, Kadir ve Arefe gibi mübarek gün, gece ve aylara hasredilen eserler¹¹⁹ de yer almaktadır.

D. Zühd Kitapları

Zühd kelimesi, Arapça Z-H-D (ز-ه-د) kökünden gelen ve 'ilgilenmemek, bir kenara bırakmak, değer vermemek' anlamlarını taşıyan bir mastardır.¹²⁰ Temel anlamının 'az ile yetinmek' olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹²¹

İlk anda akla geldiği şekliyle sadece dünyaya değer vermemek konusunda değil, genel olarak her şeyin aızıyla yetinmeyi (az yemek yemeyi, az mala sahip olmayı vb.) ifade ederken¹²² *zühd* tabiri kullanılır.¹²³ Kelimenin vera' (çekinmek), takva (sakinmek), fakr (mahrum kalmak) gibi sözcüklerle yakınlık arz eden bir anlam çerçevesi vardır.¹²⁴

¹¹⁶ Bkz. Ahatlı, Erdinç, "Hasâisü'n-nebi", *DİA*, XVI/277-281. Hasâis kitaplarının en kapsamlı örneklerinden birisi, Süyûtî'nin *el-Hasâisu'l-Kübrâ*'sıdır. İki ciltten oluşan eserde, Rasûlullâh'ın (sav) sîreti esas alınarak, adım adım her olay ve her durumla ilgili olağanüstülükler "...konusundaki mucizeler" (باب الآية ... في) ifadesi kullanılarak zikredilmiştir. Meselâ bkz: Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr (911/1506), *el-Hasâisu'l-Kübrâ (Kifâyetü't-Tâlibi'l-Lebîb fî Hasâisil-Habîb)*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I/101 vd.

¹¹⁷ Sahâbe fedâiline dair eserler için bkz: Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 234-235. Muhibbüddîn et-Taberî'nin (694/1295) cennetle müjdelenen on sahâbînin fedâiline tahsis ettiği eseri *er-Riyâdü'n-Nedra fî Menâkibi'l-Aşera*, söz konusu kitaplara örnek gösterilebilir. Müellif, iki ciltten oluşan eserinin birinci cildini bütünüyle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in fedâiline ayırmıştır. Sözgelimi, Hz. Ömer ile ilgili başlıklar arasında, Müslüman oluşu sırasında yaşananlar, tehdâdüs (ilâhî irâdeye muvâfik davranma) özelliği, cennette özel köşkünün bulunması, ezan hakkında gördüğü sâdik rüya gibi unsurlar yer almaktadır. Bkz: Taberî, Muhibbüddîn Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdullah (694/1295), *er-Riyâdü'n-Nedra fî Menâkibi'l-Aşera*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut trs., I/275, 287, 312, 332.

¹¹⁸ Bkz. Kettânî, Muhammed b. Ca'fer (1345/1927), *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-Müstatrafe)*, trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 88-90.

¹¹⁹ Bkz. Kettânî, *Hadis Literatürü*, s. 55-56.

¹²⁰ Bkz. *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I/403.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II/289. İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 384.

¹²² Kurân-ı Kerim'de, Yusuf aleyhisselâmın kardeşleri tarafından kervan sahiplerine satışı anlatılırken "Onu çok düşük bir fiyata, bir kaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı" (وكانوا فيه من الراهدين) buyrulmaktadır. (12. Yusuf, 20. Âyetin tefsiri için bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/435-436).

¹²³ Yıldırım, Ahmet, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, s. 26-30.

¹²⁴ Yıldırım, *age*, s. 30-32. Zühd ve vera' kavramlarının mukayesesi ve aralarındaki anlam farklılıklarının tespiti için bkz: Vekî İbnü'l-Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Dârü's-Samî'î, 2. Baskı, Riyad 1994, I/123-126 (Tahkik edenin mukaddimesi).

Zühdün terim olarak kullanımında ise, dünya hayatında kanaatkâr olmak, her konuda mütevekkil davranmak, haramlardan uzak durmak ve kimsenin elindeki nimete göz dikmemek gibi ahlâkî hassasiyetler ağırlık kazanmaktadır.¹²⁵

Gelenen bu noktada, zühdün aslen bir düşünce yapısı ve zihniyet olduğu, bireyin dünyaya bakışını doğrudan etkilediği, her türlü ahlâkî hâl ve harekete yansıdığı özellikle belirtilmelidir. Dolayısıyla, zühd alanında rivâyet edilen ve Müslüman bireylerin zühd anlayışlarına kaynaklık eden hadislerin sıhhat derecesi kritik öneme sahiptir.¹²⁶ Dünyaya değer vermemeyi öngören kimi rivâyet unsurları, insanı 'lanetli bir ortamda kerhen yaşayan bir canlı' psikolojisine mahkûm etmekte, bu ağır baskı ise kişinin günlük hayattaki verimliliğini ve mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir.¹²⁷

Zühd kitaplarının bazılarında, dünyaya aldırış etmemenin yanı sıra, ahiret ahvâline de önemli yer ayrıldığı görülmektedir. Bu durum, hadis mecmualarının ilgili bölümlerine atıf yaparak değerlendirmek gerekirse, zühd bahislerinin *rikâk* ile bir arada ele alınması demektir. Abdullah ibnül-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*'i gibi bizzat eser isminde *rikâk* lâfzı geçenlerde bunun uygulaması yapılmıştır.¹²⁸

Yıldırım'a göre, *Kitâbü'z-Zühd* literatürünün yazım faaliyeti, tedvin asrı olan I. asrın sonundan başlayarak II. asırda ortaya çıkmış, III. asırda oldukça yaygınlaşmış, IV ila VI. asırlarda ise bu türün yer yer örnekleri verilmiştir.¹²⁹

Hiç kuşkusuz, Zühd edebiyatının en tanınmış ve bir bakıma öncü sayılabilecek temsilcisi, Abdullah ibnül-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eseridir. Gündelik yaşamında da zühd ehli olan ve tasavvuf dünyasında önemli izler bırakan müellif,¹³⁰ aynı zamanda çok değerli bir muhaddistir. Habîbürrahmân el-A'zamî'nin tahkikiyle tek cilt halinde basılan *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, el-Hüseyn ibnül-Hüseyn el-Mervezî'nin (264/878) İbnül-Mübârek'ten rivâyetidir. Muhakkik ayrıca, eserin Nu'aym b. Hammâd'a (228/843) ait rivâyetindeki ziyâdelere de son

¹²⁵ Geniş bilgi için bkz: Yıldırım, *age*, s. 37-44.

¹²⁶ Doğrudan zühdün temel kavramlarını (fakr, dünyâ, uzlet, vera' vb.) konu edinen 45 adet tartışmalı rivâyetin tahlili için bkz: Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 345-370. Araştırmacının kanaati, pek çoğu asılsız olduğu belirlenen bu haberlerin 'bozuk zühd telâkkilerine' yol açtığı yönündedir. Bkz. Uysal, *age*, s. 371.

¹²⁷ Sünnete muvâfık bir zühd anlayışının önemi ve Hz. Peygamber'in (sav) hayatından örnekler için bkz: Yıldırım, Ahmet, "Kurân ve Sünnet İşığında Zühd ve Zühd Edebiyatı", s. 30-40.

¹²⁸ Zühd konulu 87 adet müstakil eserin muhtevalarını kısaca tanıtan ve sonuçları mukayeseli olarak değerlendiren Ahmet Yıldırım'ın tespitleri, Hennâd b. Seri'nin (241/856) eserinde de ahiretle ilgili rivayetlerin yer tuttuğunu göstermektedir. Bkz. Yıldırım, *age*, s. 177-201, 214.

¹²⁹ Yıldırım, *age*, s. 176.

¹³⁰ Abdullah ibnül-Mübârek'in "*Zühd, fakr (kalender olmayı) seçerek Allah'a bağlanmaktır*" şeklindeki zühd tanımı için bkz: Kuşeyrî, Ebül-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin (465/1073), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'rûf Züreyk - Ali Abdülhamîd Baltacı, Dâru'l-Cil, 2. Baskı, Beyrut 1990, s. 117. Yine, "*Edebi aramaya, müeddebleleri kaybettiğimizde başladık*" sözü için bkz: Kuşeyrî, *age*, s. 285.

bölümde bir zeyl olarak yer vermiştir.¹³¹ Kitabın aslında 1627, zeylinde ise 436 rivayet mevcuttur.

İbnü'l-Mübârek'in eserinin ilk bölümü *Allah'a İtaate Teşvik* (التحضيض على طاعة الله) olup, rivâyet edilen ilk söz ise İbn Abbâs tarafından nakledilen "İnsanların çoğunun değerini bilmediği iki nimet vardır. Sağlık ve boş vakit" anlamındaki merfû hadistir.¹³²

Eserine, ibadetin önemi ve ibadet şekilleri ile ilgili bâblarla başlayan; iyi niyet, hayırlı arkadaşı, tevazu, tevekkül, kanaat gibi temel ahlâkî değerlerle devam eden İbnü'l-Mübârek'in bu yaklaşımı, kitabın zühd alanında niçin seçkin bir konum edildiğini de açıklar niteliktedir.

Vekî ibnü'l-Cerrâh'ın (197/813) *Kitâbü'z-Zühd* adlı eseri de zühd literatürünün ilk dönemine ait önemli örneklerdendir. Müellif, toplam 539 rivâyete yer verdiği eserini Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin (120/738) "Allah bir kulun iyiliğini istediğinde, onu dünyada zâhid yapar"¹³³ sözüyle başlatmaktadır. Konulara göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmiş olan *Kitâbü'z-Zühd*, ilk bölümlerinde ölüm gerçeği, dünyanın basitliği (hevânü'd-dünyâ), fakrın fazileti gibi zühd meselelerine dâir sözleri, son bölümlerinde ise hased, gıybet ve benzeri ahlâkî davranışlara ait rivâyetleri ihtiva etmektedir.¹³⁴

Sünen sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (275/889) *Kitâbü'z-Zühd*'ü ise râvî isimlerine göre (ale'r-ricâl) tanzim edilmiştir. Eserine Hz. İsa'nın "Çalışmadan rızıklanabileceğiniz halde, dünya için çalışıyorsunuz. Çalışmadan rızıklanamayacağınız halde, ahiret için çalışmıyorsunuz"¹³⁵ sözüyle başlayan Ebû Dâvûd, 24 rivâyetten oluşan giriş bölümünde İbn Vehb'den nakledilenler başta olmak üzere pek çok İsrâiliyât unsuruna yer vermektedir.¹³⁶ Akabinde ise, başta dört halife olmak üzere ashâb-ı kirâma ait vecîzeler alfabetik sıra gözetilmeden müstakil bölümler halinde rivâyet edilmiştir. Eserde 35 sahâbî ve 15 kadar tâbîn mensubuna nispet edilen toplam 521 rivâyet bulunmaktadır.

Sonraki dönemlerde Zühd eserlerinin en bilinen örneği, Beyhakî'nin (458/1066) *Kitâbü'z-Zühd*'ü olmuştur. Toplam 982 rivâyet içeren eser,¹³⁷ zühd

¹³¹ Söz konusu ziyadeler için bkz: İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahmân Abdullah el-Mervezî (181/797), *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut trs., 1-131 (Zeyl bölümü).

¹³² İbnü'l-Mübârek, *age*, s. 1. Abdullah İbn Abbâs rivayeti için ise bkz: Dârimî, *Rikâk*, 2 (2707); Buhârî, *Rikâk*, 1 (6412); İbn Mâce, *Zühd*, 15 (4170); Tirmizî, *Zühd*, 1 (2304).

¹³³ Vekî ibnü'l-Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, 1/217-218.

¹³⁴ Kitap, etraflı bir ihtisas çalışmasının ürünü olarak iki cilt halinde basılmıştır. Bkz. Vekî ibnü'l-Cerrâh, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Dârü's-Samîî, 2. Baskı, Riyad 1994.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 31.

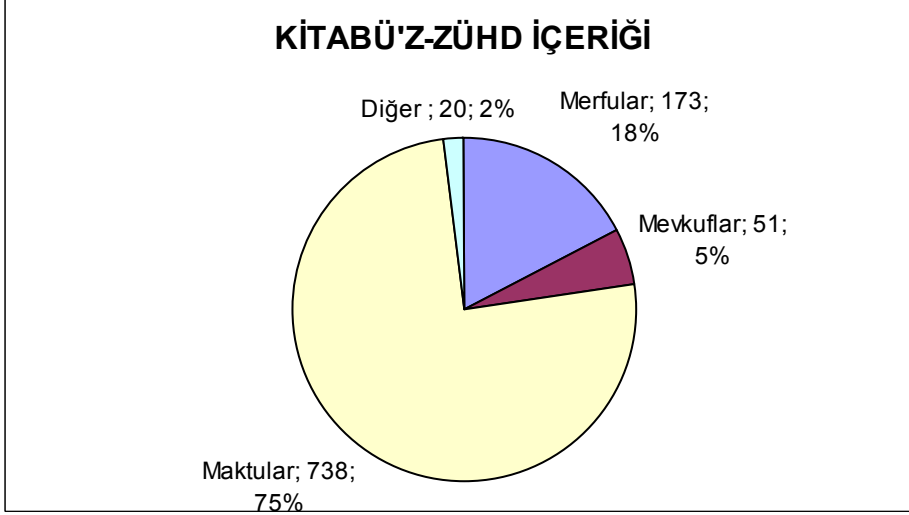
¹³⁶ Ebû Dâvûd, *age*, 31-46.

¹³⁷ Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühdü'l-Kebîr*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dârü'l-Kalem, 2. Baskı, Kuveyt 1983, s. 85-377. Kitabın Beyrut-1987 baskısı esas alınarak yapılan Türkçe tercümesi için bkz: Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, trc. Enbiya Yıldırım, Hâcegân Yayınları, İstanbul 2000, s. 53-273.

kavramını, uzlet, dünyaya değer vermemek, vera' ve takvâya dâir verilerle açıklamaktadır.

Müellif, kitabın girişinde, zühd ve kasrül-emelle ilgili bazı hadislerle diğer eserlerinde (*Şuabü'l-İmân* ve *Delâilü'n-Nübüwe'*de) yer verdiğini, bu çalışmasında ise, söz konusu hadisleri halef ve selevin sözleri ile bir arada değerlendireceğini ifade etmektedir.¹³⁸ *Kitâbü'z-Zühd* üzerinde yaptığımız incelemenin bizi ulaştırdığı nokta, merfû hadislerin oranının %20'ye yakın olduğu, eserin dörtte üçünü ise maktû rivâyetlerin teşkil ettiğidir. Beyhakî'nin eserinde yer verdiği rivâyetlerin kaynaklarına göre oranları şöyle gösterilebilir:

Grafik III: Beyhakî'nin *Kitâbü'z-Zühd*'ünün Muhtevası

SÜİFD / 25

161

Sonuç

Hadis-ahlâk ilişkisi, hadis ilminin doğuş dönemine kadar geri götürülebilir niteliktedir ve ahlâkla ilgili rivâyetler bütün bir literatüre serpilmiş durumdadır. Mamafih ahlâk konulu hadisler için özel olarak ayrılan mecmua bölümleri veya müstakil kitaplar mevcuttur. Temel hadis klasiklerinden sekiz tanesinin (*Kütüb-i Sitte*, *Muvatta'* ve *Sünen-i Dârimî*) detaylı incelemesine dayanan bu çalışma, Birr ve Sıla, Edeb, Fedâil, İsti'zân, Rikâk ve Zühd başlıklarının ağırlıkla ahlâk hadislerini

¹³⁸ Beyhakî, age, 85.

ihtiva ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca müelliflerin benzer başlıklar altında hemen hemen ortak konulara yer verdikleri, ama kendilerine özgü ekleme veya çıkarmalar da yaptıkları tespit edilmiştir.

İlgili bölümlerin ilki olan *Birr* ve *Sıla*, genel olarak her türlü iyiliği ve bir bakıma 'mutlak iyiyi' ifade eden *birr* kelimesi ile 'yakın ve uzak çevreyle ilişki ve iletişim kurmayı' anlatan *sıla* kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Ahlâkın iyi-kötü, güzel-çirkin gibi kavramlarının açıkça yer aldığı ve toplumun çeşitli kesimlerine yapılacak muamelelerin *hak* mefhumu çerçevesinde ifade edildiği bu bölüme, *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i Tirmizî*'de rastlanmaktadır. Müstakil eserler bazında *Mekârim* kitaplarına yakın bulduğumuz *Birr* ve *Sıla* bölümlerinin *teorik ahlâk* ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Sözlükte aslen *toplamak (el-cem')* ve *çağırarak (ed-dü'd)* anlamına gelen *edeb* kelimesi ise, zamanla 'ortak değer, ilke' mânâsını ifade etmeye başlamıştır. Gelineen noktada kısaca '*öğretilebilen ve öğrenilebilen tekil davranış kalıplan'* olarak da adlandırılabilir olan *edeb* unsurları, incelenen sekiz kaynak içinde Buhârî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin eserlerinde *Kitâbü'l-Edeb* ismini taşıyan müstakil bölümlerde rivâyet edilmiştir. Edeb bölümlerinin müşterek bâb başlıkları arasında; oturma-kalkma âdâbı, teşmî't (aksırana esenlikler dileme) konusu, isim verme meselesi, şiir bahisleri ve bazı sözlü ifadelerin kullanımı gibi unsurlar yer almaktadır.

Diğer taraftan, "*Bir kişi, mekân, kavram ya da davranışın üstün, daha üstün ya da en üstün oluşunu belirten kavram*" şeklinde özetlenebilecek olan *fedâil*, sekiz hadis mecmuasının başlıklarına yalın *üstünlük* anlamıyla yansımıştır. Buhârî, Tirmizî ve Dârimî'deki bölümlerde *fedâil* daima bir başka değere muzâf olarak (*Fedâilü's-Sahâbe*, *Fedâilü'l-Cihâd*, *Fedâilü'l-Kur'ân* vb.) görülmektedir. Doğrudan doğruya *Kitâbü'l-Fedâil* adını taşıyan tek bölüm ise, *Sahîh-i Müslim*'dedir.

Başta selamlaşma olmak üzere, ev, çarşı, mescid gibi çeşitli mekânlara giriş çıkış âdâbı, ortak mekânların kullanımında gözetilecek kurallar, yolculuk ve konaklama ile ilgili davranış ölçüleri, yazışma sırasında uyulacak kâideler ve benzeri pek çok konu ise, hadis mecmualarının *isti'zân* bölümlerinde işlenmiştir. *Edeb* bahislerinin bireysel olarak hangi durumda ne yapılacağını belirten *pratik ahlâk* öğelerine sahip olması gibi, *isti'zân* başlıklarının muhtevası da birden fazla kişinin ilişkilerini düzenleyen kurallara, yani *sosyal ahlâk* konularına ağırlık vermektedir. *İsti'zân* başlıklı özel bir bölüme eserinde yer veren müellifler, Buhârî, Tirmizî ve Dârimî'dir.

Bir bakımdan dinin dünyaya bakışını, bir açıdan ise, âhiretin insanı dinî davranışa motive edebilecek inceliklerini aksettiren *Rikâk* bahsi, ahlâkın düşünce boyutu ve din psikolojisi konusunda bize önemli ipuçları vermektedir. Özellikle Buhârî'nin *Kitâbü'r-Rikâk*'ının bu noktada son derece doyurucu olduğu söylenebilir. Ayrıca Dârimî'de geniş hacimli, Müslim'de ise oldukça kısa birer *Rikâk* bahsi mevcuttur.

Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce'de müstakil bölüm olarak yer alan *Zühd* ise, ahlâk konulu araştırmaları her zaman için yakından ilgilendiren bir başlıktır. Bilhas-

sa İbn Mâce'nin zühde dâir rivâyetleri arasında bazı zayıf hadisler tespit edilmiş ve bu tür rivâyetlerin 'ahlâkın düşünce boyutuna' yönelik menfî tesirlerine dikkat çekilmesi gereği hâsıl olmuştur.

Müstakil eserlere geçiş sürecinde, merfû ağırlıklı mecmua birikiminden maktûlara oldukça itibar eden anonim ahlâk rivâyeti kültürüne de geçiş yapılmıştır. Ancak *Edeb*'de İbn Şeybe'nin, *Mekârim*'de ise İbn Ebi'd-Dünyâ'nın ve Harâitî'nin sergilediği bu yaklaşım, yine *Edeb*'de eser veren Buhârî ve *Mekârim*'de eser veren Taberânî tarafından benimsenmemiştir. Bu iki hadisçinin ahlâk hadislerinin tamamına yakını merfû rivâyetler arasından seçmeleri dikkat çekicidir.

Mevkûflar yani sahâbî sözleri konusunda ortaya çıkan tablo ise, araştırmaya değer niteliktedir. Zira hem Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'inde hem de İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-Edeb*'inde sözü en fazla nakledilen ilk beş sahâbî arasında aynı dört ismin (Hz. Ömer, Abdullah İbn Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah İbn Mes'ûd) bulunması,¹³⁹ ahlâk hadisleri alanında bazı 'mihver sahâbî râvîler' olabileceği sonucunu doğurmaktadır.

Mekârim kitapları, insan haklarına riayet edebilmenin, kendisiyle ve çevresiyle barışık yaşayabilmenin, değerli davranışları olumlu niyetlerle gerçekleştirebilmenin yolunu gösteren nebevî sözlerle doludur. Dolayısıyla, ahlâkî değerler ve hadisle ilişkileri üzerinde yapılacak çalışmalar için en uygun hareket noktası, *Mekârim* kitaplarıdır.¹⁴⁰ Ahlâk hadislerine özgü diğer eserlerin yanı sıra, Mekârim kitaplarının tercüme edilerek Türk okuyucusunun istifadesine sunulması uygun olacaktır.

Elde edilen önemli sonuçlardan birisi de, ahlâkın düşünce boyutunu yani teorik ahlâkı en yoğun biçimde etkileyen müstakil eser türünün *Kitâbü'z-Zühd*'ler olduğudur. Bu durum, ahlâkın davranış boyutu yani pratik ahlâk sahasında *Kitâbü'l-Edeb*'lerin sahip olduğu konumla belirgin bir benzerlik arz etmektedir.

Kaynaklar

ABDÜLHÂLİK, Abdülğanî, *el-İmâm el-Buhârî ve Sahîhuh*, Dârü'l-Menâra, I. Baskı, Cidde 1985.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Bağdâdî (241/856), *Kitâbü'z-zühd*, Beyrut 1978.

-----, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri, I-XXXX, I. Baskı, Beyrut 1999.

¹³⁹ En çok rivâyeti olan beşinci sahâbî, Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred*'inde Ebû Hüreyre; İbn Ebî Şeybe'nin *Kitâbü'l-Edeb*'inde ise Hz. Ali'dir.

¹⁴⁰ Bu alanda yapılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Koca, Suat, *Erken Dönem Mekârim-i Ahlâk Literatürünün Ahlâk-Değer İlişkisi Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 2005.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed ibnü'l-Hüseyn b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, 1. Baskı, Beyrut 1344 (h.).

-----, *Şuabü'l-İmân*, I-VII, thk: Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, 1. Baskı, Beyrut 1990.

-----, *Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr*, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dâru'l-Kalem, 2. Baskı, Kuveyt 1983.

-----, *Kitâbü'z-Zühd*, trc. Enbiya Yıldırım, Hâcegân Yayınları, İstanbul 2000.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Edebü'l-Müfred*, thk Hâlid Abdurrahman el-'Akk, 1. Baskı, Beyrut 1996.

-----, *Sahîh (el-Câmu'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillâh sallallâhu aleyhi vesellem ve Sünenih ve Eyyâmih)*, thk. Muhammed Nizâr Temîm, Heysen Nizâr Temîm, 1. Baskı, Beyrut 1995.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, I-VI, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, 3. Baskı, Beyrut 1984.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *es-Sünen*, I-II, thk/thr. Fevâz Ahmed Zümerî, Hâlid es-Seb' el-Alemî, 1. Baskı, Beyrut 1987.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman ibnü'l-Eş'as es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen*, I-IV, tkl. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, İstanbul trs.

Kitâbü'z-Zühd, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm b. Muhammed – Ebû Bilâl Ğanîm b. Abbâs b. Ğanîm, Dâru'l-Mişkât, 1. Baskı, Kâhire 1993.

HÂKÎM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbü'rî (405/1015), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-V, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, 1. Baskı, Beyrut 1995.

HARÂİTÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer (327/939), *Mekârimü'l-Ahlâk ve Me'dâlihâ ve Mahmûdû Tarâikihâ*, thk. Eymen Abdülcâbir el-Bühayrî, Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire 1999.

İBN EBİ'D-DÜNYÂ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî (281/895), *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. James A. Bellamy, Beyrût 1973.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî (235/850), *Kitâbü'l-Edeb*, thk. Dr. Muhammed Ridâ el-Kahvecî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1999.

-----, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, I-VII, tkd. Kemâl Yûsuf el-Hût, 1. Baskı, Beyrût 1989.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî (354/965), *es-Sahîh (el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân)*, I-XVIII, tertîb: el-Emîr Alâüddîn Ali b. Belbân el-Fârisî (ö.739), thk/thr/trl: Şuayb Arnavut, 3. Baskı, Beyrut 1997.

İBN KESİR, İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl ibn Kesîr el-Kuraşî (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I-VII, Dâru'l-Endelüs, 1. baskı, Beyrut 1966.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (273/887), *es-Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, Kâhire 1994.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddîn Ebü's-Seadât el-Mübârek b. Muhammed (606/1210), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Âsâr*, thr/tlk. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda, I-V, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1997.

İBNÜ'L-MÜBÂREK, Ebû Abdurrahmân Abdullah el-Mervezî (181/797), *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekdâik*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.

İBN ŞÂHÎN, *et-Terğîb fî Fedâili'l-A'mâl ve Sevâbü zdlik*, thk. Sâlih Ahmed Muslih el-Vekîl, Dâru İbni'l-Cevzî, I. Baskı, Riyâd 1995.

İbrahim Mustafa ve diğeri, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, I-II, İstanbul 1989.

KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer (1345/1927), *Hadis Literatürü (er-Risâletü'l-Müstatrafe)*, trc. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

KOCA, Suat, *Erken Dönem Mekârim-i Ahlâk Literatürünün Ahlâk-Değer İlişkisi Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 2005.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kurân*, I-XX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1967.

KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin (465/1073), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Ma'rûf Züreyk – Ali Abdülhamîd Baltacı, Dâru'l-Cil, 2. Baskı, Beyrut 1990.

MAKDÎSÎ, Zıyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed (569/1174), *Fedâilü'l-A'mâl*, Dârü'l-Beşâir, I. Baskı, Beyrut 1992.

MÂLİK b. ENES, (179/795), *el-Muvatta'*, I-II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, 2. Baskı, Kâhire 1993.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sewâs, 2. Baskı, Beyrut 1995.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim ibnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (261/875), *es-Sahîh*, I-XVIII, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1995. (Nevevî Şerhi ile birlikte.)

MÜTARRİZÎ, Ebü'l-Feth Nâsirüddîn (610/1214), *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, I-II, thk. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr, I. Baskı, Haleb 1979.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/916), *es-Sünen*, I-IX, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, 4. Baskı, Beyrut 1994.

OKUDAN, Rifat, "Bir Hadisin Işığında Edeb Kavramının Tasavvufu Kazandı Anlam", *SDÜİFD*, Isparta 2002, sy. 9, s. 79-95.

PAZARLI, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1980.

SEM'ÂNÎ, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, I. Baskı, Beyrut 1981.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebûbekr (911/1506), *el-Hasâisu'l-Kübrâ (Kifâyetü't-Tâlibi'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb)*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1985.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *Mekârimü'l-Ahlâk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.

TABERÎ, Muhibbüddîn Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdullah (694/1295), *er-Riyâdü'n-Nedıra fî Mendâkibi'l-Aşera*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ (279/892), *es-Sünen*, I-V, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut 1987.

UĞUR, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I. Baskı, Ankara 1996.

UYSAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivâyetler)*, Yediveren Yayınları, I. Baskı, Konya 2001.

VEKÎ, İbnü'l-Cerrâh (197/813), *Kitâbü'z-Zühd*, I-II, thk. Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Ferîvâî, Dârü's-Samî'î, 2. Baskı, Riyad 1994.

YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I. Baskı, Ankara 2000.

-----, *Din, Dünyevileşme ve Zühd*, Araştırma Yayınları, I. Baskı, Ankara 2005.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1144), *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Mezîd Nuaym, Şevkî el-Me'arrî, I. Baskı, Beyrut 1998.

HADİS-AHLÂK İLİŞKİSİNİN LİTERATÜRDEKİ YANSIMALARI

Ahmed Ürkmez

(Hadis Mecmualarının Ahlâk Bölümleri ve Müstakil Eserler Üzerine Bir İnceleme)

Öteden beri ahlâk ilminin insanın teorik düşünceleri ve pratik hayatı için en yararlı bilgilerden sayıldığı bilinmektedir. Bundan dolayı hadisçiler ahlâkla ilgili rivayetlere özel önem göstermiş ve ilk dönemden itibaren yazdıkları eserlerde bu tür rivayet ürünlerine yer ayırmışlardır.

Her ne kadar ilerleyen dönemlerde ahkâm hadislerinin ulaştığı rivayet edilme ve toplum kesimlerini etkileme düzeyine ulaşamamış olsa da, Mekârim, Zühd, Edeb gibi başlıklar altında yazılan müstakil eserlerle güçlenen ahlâk hadisleri sahası, kendisine hadis ilminde seçkin bir yer edinmiştir.

Hadis kitaplarının ahlâkla ilgili bölümleri mi, yoksa sözü edilen müstakil eserler mi daha öncedir? Veya bu iki yazım biçimi arasında net bir öncelik sıralaması yapmak mümkün müdür? Belki de en sağlıklı, İmam Mâlik'in (179/795) *Muvatta'*ndaki Husnül-Huluk bölümüyle İbnü'l-Mübârek'in (181/797) *Kitâbü'z-Zühd*'ünün; yine İbn Ebî Şeybe (235/850) *Musanef*, *Kitâbü'l-Edeb* ve Buhârî'nin (256/870) ve *Sahîh*'leri ile ve *el-Edebü'l-Müfred*'lerinin yakın zaman dilimlerinde kaleme alındığını göz önünde bulundurarak, kesin bir dönem ayırma gitmemektir.

İşte bu araştırma, mecmuaların ahlâk konulu bölümlerinin (Birr ve Sıla, Edeb, Fedâil, İsti'zân, Rikâk, Zühd) ve müstakil eserlerin (Edeb, Mekârim, Fedâil, Zühd) muhtevalarını sırasıyla inceleyerek, ahlâk hadisleri sahasında yapılacak sonraki çalışmalar için sağlıklı veri sunmayı amaçlamaktadır.

LITERATURE REFLECTIONS OF HADITH-MORAL RELATIONSHIPS

(An Investigation on Moral Sections of Hadith Books and Independent Studies)

All along, moral science has been considered to be the most useful information for the theoretical thoughts and practical life of human beings. Therefore, the muhaddiths especially paid more attention to the hearsays related to moral, and mentioned about this type of hearsay studies in their published works since the first period.

Although it could not reach the hearsay level and the level of influencing people of judgment hadith, the branch of moral hadith strengthened with the independent studies named as Mekârim, Zühd, Edeb etc. has obtained a distinguished place in the subsequent periods.

Which one is the former, the moral related sections of the hadith books or the aforementioned independent studies? Or is it possible to make a certain former ordering between these two writing styles? Perhaps the most reliable one is not to make a definite period discrimination by considering the Husnül-

Huluk section in İmam Mâlik's (179/795) *Muvatta* and *Kitâbü'z-Zühd* of İbnü'l-Mübbârek (181/797); İbn Ebî Şeybe's (235/850) *Musannef* and Buhârî's (256/870) *Sahîh*; and again İbn Ebî Şeybe's (235/850) *Kitâbü'l-Edeb* and Buhârî's (256/870) *el-Edebü'l-Müfred* have been written in closer time periods.

The objective of this study is to investigate the moral related sections (Bir and Sila, Edeb, Fedâil, Isti'zân, Rikâk, Zühd) of the hadith books and the contents of the independent studies (Edeb, Mekârim, Fedâil, Zühd) respectively and to present reliable data for the subsequent studies on the branch of moral hadiths.

من المعلوم، أن علم الأخلاق يعد من أكثر العلوم إفادة لحياة الإنسان العملية وأفكاره النظرية. فلهذا اهتم المحدثون بالأحاديث المتعلقة بالأخلاق اهتماما بليغا وأفردوا لها ابوابا فيما ألفوه من المصنفات منذ العهد الأول.

وقد أحرزت ساحة أحاديث الأخلاق التي تقوت بالآثار المفردة المكتوبة تحت عنوان المكارم والزهد والأدب مكانة ممتازة لنفسها في علم الحديث، وإن لم تبلغ ما بلغت أحاديث الأحكام في القرون المتتالية من كثرة الرواية والتأثير على أصناف المجتمع.

هل الأبواب المتعلقة بالأخلاق من كتب الحديث أقدم، أم الآثار المفردة المذكورة؟ أو هل يمكن أي تعيين واضح للأولية بين هذين النوعين من التصنيف؟ بل الأصح هو الإجتناح عن القطع بمباينة الأزمنة، نظرا الى كتابة قسم حسن الخلق من موطا الإمام مالك وكتاب الزهد لابن المبارك في أوقات متقاربة، وتأليف كتابي المصنف والصحيح لابن أبي شيبة والبخاري، وكتابي الأدب لهما أيضا. فهذا البحث ينوي أن يقدم معلومات صحيحة لما يليه من البحوث في ساحة أحاديث الأخلاق، بالتأمل على محتويات أبواب كتب الحديث المتعلقة بالأخلاق (البر والصلة، والأدب، والفضائل، والإستئذان، والرفاق، والزهد) والآثار المفردة (الأدب، والمكارم، والفضائل، والزهد) على التوالي.